

Gudaosteko euskal poesiaren antologiak. Poetikak eta irakurketa soziokulturalak

Antologías poéticas vascas de postguerra. Poesía e interpretaciones socioculturales

Anthologies poétiques basques d'après-guerre. Poésie et interprétations socio-culturelles

Post Spanish civil war Basque poetry anthologies:
poetics and sociocultural readings

OTAEGI IMAZ, Lourdes
Euskal Herriko Unibetsitatea (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2014-05-16
Noiz onartua: 2014-07-08

Euskera. 2013, 58, 2. 515-556. Bilbo
ISSN 0210-1564

Poesia antologiek euskal literaturaren historian eta kanonean jokatu duten funtzioa hartu da aztergaitzat artikulu honetan, bereziki antologiaren hezkuntza funtzioaz eta literaturaren balioak irakurleengana helburu didaktikoez helarazteko zeregin bitartekariaz. XX. mendeko poesia antologia garrantzitsuenen inguruko hausnarketak agirian ezarriko du literatur tes-tuen balioaren epaiketan hizkuntza ereduari loturiko irizpideak izan duen garrantzi handia, poesia modernoaren kanonizazioan indar gehienez jokatu duen bektorea bilakatzeraino. Bestalde, euskal literaturaren sisteman jokatzeko duten balio irizpideetan, hizkuntzaren egoera soziolinguistikoak duen indar grabitazionalaren inguruan hausnartzen da, bai gizarte mailan bizi duen egoera diglosikoari buruz, bai estandarizazio prozesu berankorraren ondorioei buruz.

Hitz gakoak: antologia, kanona, poesia modernoa, diglosia, euskara batua.

Este artículo analiza la función que han desempeñado las antologías poéticas en la historia y el canon de la literatura vasca. Más en concreto, la función educativa de las antologías, y su función mediadora, en tanto que transmite los valores literarios a los lectores. El estudio de las principales antologías poéticas del siglo XX, deja bien a las claras la centralidad de los criterios sujetos al modelo lingüístico, a la hora de enjuiciar el valor de los textos literarios. Podemos considerarlo como el vector más potente en la canonización de la poesía moderna.

Por otra parte, se reflexiona sobre la fuerza gravitatoria que tiene la situación sociolingüística, dentro de los criterios de valor que juega esta en el sistema de la literatura vasca. Tanto por la situación de diglosia en la que vivimos, como por las consecuencias de la estandarización tardía.

Palabras clave: Antología, canon, poesía moderna, diglosis, euskara unificado.

Cette article analyse la fonction occupée par les anthologies poétiques dans l'histoire et le canon de la littérature basque. Plus concrètement, la fonction éducative des anthologies et leur fonction médiatrice, puisqu'elle transmet les valeurs littéraires aux lecteurs. L'étude des principales anthologies poétiques du XXe siècle montre bien le caractère central des critères sujets au modèle linguistique, lorsque l'on étudie la valeur des textes littéraires. Nous pouvons le considérer comme le vecteur le plus puissant en matière de canonisation de la poésie moderne.

Par ailleurs, on réfléchit à la force gravitationnelle que représente la situation sociolinguistique parmi les critères de valeur qu'elle utilise dans le système de la littérature basque. autant par la situation de diglossie dans laquelle nous vivons que par les conséquences de la standardisation tardive.

Mots-clés: Anthologie, canon, poésie moderne, diglossie, basque unifié.

The part played by poetry anthologies in the history and canon of Basque literature is examined, in particular the educational function of anthologies and their role in mediating in the transmission of literary values to readers. Reflection on the major 20th century poetry anthologies brings out the importance of criteria based on models of language in judgments on the value of literary texts, to the point where they constitute the prime vector in forming the canon of modern poetry.

In addition, the force of attraction caused by the sociolinguistic situation in the matter of evaluative criteria within the system of Basque literature is also a focus of reflection, both with regard to the diglossic situation at present experienced and to the consequences of a belated standardisation.

Keywords: Anthology, canon, modern poetry, diglossia, unified Basque.

1. Hurbilpena

Gudaosteko euskal poesiaren antologiak aztertzea helburutzat duen artikulua honetan, lehenik, hausnarketak izango dituen abiapuntu teoriko erreferentzialak zehaztea komeni da. Alde batetik, oroitarazi behar da antologiak literaturaren historiarekin eta kanonarekin duten lotura estua, eta bestetik, azpimarra daiteke antologiak gehienetan izaten duten zeregin hezitzailea, literatura irakurleengana helarazteko tresna izateko funtzioa.

Abiapuntu horietan gehiago sakonduz, gogora genezake antologiak edozein literatura nazionaletako historien osagarri direla, eta elkarren menpekotasun bat agertzen dutela biek: literaturaren historia bat osatzeko historiagileak idazle eta idazlan hautapen bat egin du eta haien arteko harremanak deskribatzen ditu bere historian, hari kronologiko batean ezarritako gertakari literarioen arteko koherentzia eraikiz. Beste alde batetik, egia da antologia bat egin ahal izateko historia literarioaren aldien eta urraspide nagusien ideia bat beharrezkoa dela. Idazleen balioaren eta erreprezentatibotasunaren irizpide bat du beharrezko antologia orokorren egileak, baina baita aldi edo denbora baten irizpidea ere, antologiaren mugak finkatzeko. Aho batez onartzen da, beraz, historiek eta antologiak kanon batean kokatzen dituztela testuak eta egileak, eta haien sagaratze prozesuan urraspide nagusi bilakatzen dira (Claudio Guillen, 1985; Jose Maria Pozuelo, 1996).

Horregatik, gure artean, antologia aipatuenen hitzaurreak literaturaren historiaren atal nagusi bilakatu izan dira, eta genero bateko poetikaren bilakaeraren azalpen-saio goiztiarrak izan dira sarritan, literaturaren historia orokorragoen muin bilakatu aurretik. Hala gertatu da, esaterako, eta bi adibide soilik aipatzearen, Iñaki Aldekoaren *Una antologia de la poesia vasca*ren hitzaurrea edota Maria Goyri Mintegiak (*Euskal baladak*, 1983) euskal baladei buruz burutu zuen hitzaurre eta azterketa, generoari buruzko ikas-kuntzetan oinarritzko azalpen historiografiko bilakatu direla.

Euskal poesiaren antologia guztien azterketari ekitea ez daiteke izan gure gaurko asmoa, susmoa dudan arren ez litzatekeela fruitu gutxiko ikerketa, baina gure artean modu kritikoa gutxi jorratu den barrutia izanik, asmo

ausartegia litzatekeelakoan nago. Aipagarritzat daukat arlo honetan Iratxe Retolazak 2007-2008ko *Caravansari* aldizkarian argitaratu zuen artikulu interesgarri bat, eta atseginez adierazi nahi nuke gaurko artikulu honetan bidelagun eta mintzakide izango dudala azterlan hura; izan ere, ikerketa arlo honetaranzko lehen hurbiltze baten abantaila eskaintzen baitit euskal poesia modernoaren eta postmodernoaren antologiei buruz. Horri esker, gaurko nire saio honetan esparru murriztago bati atxiki ahal izango natzaio: Zehazki aztergai izango ditut Guda Zibiletik aurrerako XX. mendeko euskal poesiaren zenbait antologia.

Iratxe Retolazak *Antologías de poesía vasca: itinerarios personales por territorios poéticos* lanean adierazi zuen moduan, «Toda antología de literatura es un viaje guiado por territorios literarios, y plantea, evidentemente, itinerarios personales» (2007: 223). Horrenbestez, erran gabe doa bat natorrela berarekin esaterakoan euskal antologien barrutia antologia-egileen planteamendu eta ikuspegiak bezain dibertsoa eta askotarikoa dela. Egileak paraje edo lurralde bat ezagutzera emateko gida moduko bat da antologian irakurleari egiten dion proposamena, baina ez da beste gabeko «erakuste» saio desinteresatua izaten, beti izaten baitu zerbait frogatzeko asmo isil-gordea. Ikuspuntu batetik harturiko panorama erakustean, testuak ezagutzera ematez batera, literatur testuaren inguruko «tesi» bat gordetzen dute antologiek beren baitan, nolabait, produkzio multzo horren izaerari buruzko ideia bat frogatzeko asmo inplizitua. Eta gehienetan produkzio horren bilakaeraren berri ematea beste asmorik aldarrikatzen ez badute ere, norabide bateranzko bilakaera erakustea izaten dute gogoan. Ez da garrantzi gutxiagokoa, antologietan ikuspuntu horiek hobestean, euskal sistema literarioak islatu dituen kezka eta obsesioen lekuko bilakatzen direla ohartzea. Beraz, ildo horretatik zerbait sakontzeko asmoa dakarte lerro hauek.

Har dezagun lehenik ikuspegi teoriko orokor bat geure terminologiaren oinarri gisa baliatzeko. Marta Palenquek «Historia, antología, poesía: la poesía española del siglo XX en las antologías generales (1908-1941)» izeneko artikuluan proposatzen digun terminologia ildoari lotuko gataizkio (2004: 314). Antologiak sailkatzerakoan, irizpide nagusitzat hartzen du antologoak hobetsiriko ikuspuntu kronologikoa: hots, antologia orokorra egingo duen ala aldi literario baten mugetan etsiko duen. Bere azalpenen

arabera, antologia orokorragoei ekiten dienean, helburu orohartzaile bati lotzen zaio antologoa, eredu errepresentatiboak bilatzen ditu eta, nolabait, helburu hezitzaileetarako edo formakuntza orokorrerako baliagarri izango den tresna osatzea izaten du gogoan. Horregatik, antologia orokorrek funtsean bermatu egiten dute literaturaren historietan finkaturiko kanona; baina inoiz edo behin hari zuzenketak egiten edota ñabardura baloratiboak eransten ere ausartzen dira antologoak. Aldiz, aro mugatu bateko edota talde jakin bati dagozkion antologietan, -bereziki garaikide eta moderno edo postmodernoetan- helburua hipotesi berriak probatzea izan ohi da, kanon berri bat sortzea eta aurreko epean izandako poetika gaitutua dela frogatzea, testu corpus baten bidez argudiatuz aurrekoa «zahartua» geratu dela.

Euskal antologia orokorren arloari soilik begiratuko bagenio, hots euskal literaturaren esparru zabalak aurkeztea helburutzat duten *lorategiak* soilik aintzat hartuko bagenitu, ikusiko genuke badirela zenbait mota ezberdin: batetik, badira genero ezberdinak biltzen dituztenak, hala nola, Koldo Izagirre eta Xabier Mendigurenen *Euskal literaturaren antologia* (1998. 232-233). Antologia honek asmo pedagogiko garbia du, azalean berean adierazia baita Bigarren Hezkuntza eta Batxilergoko ikasleei zuzendua dela, eta, horregatik, egile bakoitzari eta hautaturiko testu bakoitzari buruzko azalpenez eta hiztegiak lagundurik aurkezten dira testu guztiak. Alabaina, arestian aipatu dugun moduan, antologian ñabardurak edo xehetasunak erantsiz corpusa pertsonalizatzeko joera nabari da, esaterako, euskal literaturaren historietan ordura arte inork aipatu gabeko egilea «plazaratu» zuelako antologia hark: Juan Bautista Bilbao «Batxi» bidaien kronikari bizkorra. Iñigo Aranbarrik eta Koldo Izagirrek aurkitu eta aldarrikatutako idazle bati sarbidea eman zitzaion antologia orokor horretan, urtebete lehenago argitaraturiko Batxiren *Hau mundu arrano hau* artikulua bilduma argitaratu berria zutelarik iturri gisa (1997).

Bestetik, Jon Kortazarrek eta Miren Bilelabeitiak Alfaguararentzat eginitako haur eta gazteentzako euskal poesiaren antologiek ere (2004, 2005), aurretik aipaturikoak bezala, helburu didaktikoari erantzuten diote, eta ildo beretik doa Juan Kruz Igerabidek Anayarentzat (1997) eginitakoa ere. Asmo funtzional bera dute testuen edizio elebidun diren beste zenbait antologiak, hala nola, Patri Urkizuk UNEDentzat eginitakoa (2009), edota Garcia Truji-

llo eta Gonzalez Langarikak lau hizkuntzatan argitaraturiko poesia hautapena (2010).

Aipaturiko antologia orokor edo orohartzaile horien aurka-aurkako ezau-garriak dituzte Maria do Cebreiro Rabade irakasle galziarrak antologia «sortzaile» gisa bataiatu-rikoek. «Las antologías de mujeres en la poesía catalana (1975-2001)» artikuluan (2011: 325-336) dioskunez, antologia sortzaileek ez dute kanonean ezarritako balioak berresteko asmoa, baizik eta hura kordokarazi eta errealitate berri bat gorpuztu eta sortzeko xedea. Horretarako, «irudimen antologikoa» izendaturiko kontzeptu berri batetik abiatzen da:

El término imaginación antológica tiene su origen en el título genérico del monográfico en dos volúmenes de la revista *Proof texts*, coordinado por David Stern (1996). También el trabajo de Alberto Manguel (1988) sobre la antología como acto de creación resulta indicativo de este cambio de percepción del fenómeno antológico, hasta hace poco tiempo objeto de tratamientos casi «punitivos» por parte de la bibliografía especializada. En cambio, en los últimos años a las antologías se les viene reconociendo una potencia creativa y transformadora, y no meramente reproductiva de los valores existentes (2011: 326).

Izan ere, literatura katalaneko emakumeek idatziriko poesiaz diharduten antologiak dira Maria do Cebreiroren iker- gaia artiku- lu horretan, eta haie- tan generoa irizpide nagusitzat hartu denez testuen hautapena egiterakoan, argi dago antologiaren egileek emakumeek idatziriko literatura ikusgarri egiteko asmoa izan dutela, eta gizonezkoen literaturaren saldoan sarturik izaten ez duten fokuen argia haienganatzea. Borondate sendo horren ondorioz, emakume idazleen ikusgarritasuna areagotzen dute Rabaderen iritzi- z, «y pueden llegar a generar una arquitectura específica y modalidades alternativas de entendimiento de las labores de selección y organización del material poético» (2011: 326).

Mario do Cebreiro Rabaderen artikulua- ren arabera, emakumeen antolo- gia horiek formalki kontserbadoreago izaten diren antologia kanonikoak ez bezalakoak izatera ausartzen dira, eta «imaginación antológica», sormen berritzaile hori, irudimen askeagoaren eragile bilakatzen da.

Irakasle galiziarraren ondorioak gure esparrura ekarriz, nabarmenduko dugu badirela gurean ere euskal antologia orokorretan ikusgarri edo nabarmenegi agertzen ez diren gai jakin batzuen inguruko testuez osaturiko antologia «sortzaileak» eta berritzaileak, gizartean suertaturiko aldakuntzen haritik. Hala gertatu da, esaterako, maitasuna gaitzat duten antologiaren artean. Antzinakoenetako bat aipatzearen, Santi Onaindiaren *Euskarazko 100 maitasun olerkirik hoberenak / Las cien mejores poesías de amor de la lengua vasca* (1975) izeneko lana har genezake abiapuntutzat. Maitasunezko euskal kantuen irudi jakin bat hobesten eta erakusten du Onaindiak, antologiako hitzaurrean argitasunez adierazia dena. Iratxe Retolazaren hitzetan egoki laburtua aurki genezake:

Mediante esta nueva antología, todavía defendía esa visión tradicional y esencialista de la expresión poética, y no solamente eso, sino que pretendía mostrar «que la lírica vasca ha producido, a través de los siglos, bastante buena poesía amorosa» (Onaindia 1975: 15), y añade «una nota característica: la poesía euskara jamás ha sido enturbiada hasta la fecha por la truculenta pasión erótica». De esta manera, de nuevo, la poesía quiere ser reflejo del alma vasca, que, como se ve, considera Onaindia que no debe de ser «enturbiada» (Retolaza, 2007-2008: 27).

Santi Onaindiaren antologiak gudaosteko euskal antologiaren artean eraginkorrenak izan ziren, eta hain zuzen ere, garrantzia horren lekuko, sustatu zituen «erantzun»en artean aipatu ahal genuke maitasun olerki horietakoak ez bezalakoak diren maitasunak biltzen dituzten antologiak. Patri Urkizuk osatu zuen maitasun ez hain xaloen adierazpide ziren testuez osaturiko beste antologia bat, *Eros, eros...* (1985), euskal tradizio herrikoian nahiz landuan edanez. Aipagarri da, gisa berean, egile talde batek osaturiko *Desira plazer* (2009), 1968 eta 2008 bitarteko euskal poesia erotikoren antologia ere, Urkizurenaren ildo heterodoxotik, bestelako maitasunen, gay, lesbiana, queer-en testu hautaketaraino bidea egin zuena, edota Anjel Errok *Desira desordenatuak* (2010) lan bilduman argitaratu zuen poesia gayaren sorta guztiz pertsonala. Antologia sortzaileak deskribatzerakoan Maria do Cebreiro Rabadek iradoki zuen ausardia eta esperimentalismo generikoan, aurrerapausoak atzeman ditzakegu aipatu berri ditugun horietan.

Antologia sortzaile eta berritzaile horien irudimen antologikoaren azterketa hurrengo ikergai baterako utziz, azterlan honetan antologia orokorrak eta aldi-sortzaileak izango ditugu ikusmiran; zehazki, poesiaren generoaren baitan ibilbide kronologikoaren epeak eta kanona eraikitzen erabakigarriak izandako antologiak. Horretarako, helburu didaktiko nabariaz osatutako Mendiguren-Izagirre, Kortazar, Billelabeitia, Igerabide edota ia eskola liburuaren esparruan diharduten argitaletxeek prestatuturikoak alde batera utziko dira, eta XX. mendeko euskal poesia modernoaren ildo nagusiak zehazten parte hartu duten antologiei jarriko zaie arreta: batetik, aldi literario modernoaren lehen corpusak bihurtu diren Joan San Martin, Ibon Sarasola, Joan Amenabar, Jon Kortazar, Iñaki Aldekoa, eta Mari Jose Olaziregiren antologiak, eta, bestetik, antologia orokor gisa, Santi Onaindiaren antologia eta Koldo Izagirrereren «Poesia kaierak» hartuko dira aztergaitzat.

2. Modernitateko antologia aldi-sortzaileak

Santi Onaindiak argitaraturiko *Mila euskal olerki eder* (1954) liburua antologia orokor gisa aurrerago aztertuko den arren, ezinbestekoa da aipatzea euskal literaturaren ikuspuntu erromantikoaren araberrako kanonaren eraikuntzan lehen urrats garrantzitsu gisa. Ondoren heldu zirenek, ordea, aldi literario berri baten eraikuntzan parte hartu zuten, poesia modernoaren aldi literarioaren iragarle moduan. Hala, gudaosteko urte ilunen ondoren, 1960tik aurrera ahots berri baten beharra sumatzen zela iradoki zuen San Martinek *Uhin berria* antologiaren bidez, 1969an, baina giroa benetan ez zen aldatu 1972-1973ra arte. Euskal idazleek bilerak burutu zituzten estandar literario modernoaren bila: lehenik Baionan 1964an eta gero Ermuan 1968an. Ondoren, 1968ko urrian ekin zitzaion batasunaren aldarria zabalteari Euskaltzaindiaren Arantzazuko biltzarraz baliatuz.

Ezagun den moduan, asmo berri horiek egoera soziopolitikoaren aldakuntzen pausoan gertatu ziren. Frankismoaren diktaduraren urte gogorrenek egindako garbikuntza epearen ondoren (1939-1964), aldi bakegile bati ekin zion. Horretarako, 1964an «25 años de paz» izeneko kanpainaren barruan, erakusketa eta argitalpenen bidez gudaren eta gudaostearen memoria

kapitalizatzeko helburuz, Fraga Iribarne Informazio eta Turismoko ministroak bakea eta aurrerakuntza sozioekonomikoak Francoren agintaldiaren fruitutzat aurkeztu nahi izan zituen. Ondorioz, Fraga ministroaren prentsa legeak zirrikitua ireki zion euskarazko produkzio idatziari 1966tik aurrera, erregimen frankistaren politika kulturalaren aldakuntza kanpainaren ildotik, baina zentsura sareari erabat utzi gabe. Horren ondorioz, euskarazko testuen gainean ezarritako zentsurak eragindako geldotasuna gainditzen hasi zen eta euskal literaturaren hazkunde tasak gorantz egin zuen: hogeita bost liburu eman ziren argitara 1963an, hogeita hamahiru 1965ean, berrogeita hamarreko galgara iritsi zen 1969an, eta 1975ean hirurogei. Hortaz, zenbait aldizkari eta argitaletxe zabaltzeko baimenak heldu ziren: Lur, Etor, Jakin, Auspoa, Gero, Kriselu... Testuinguru horretan sortu zuen Juan San Martin eibartar idazleak *Uhin berri* izenez bataiatu zuen lan bilduma, aldizkarietako idazle berrien lanak liburu batean bilduz 1969an.

Juan San Martinen antologiari arretaz erreparatzea komeni da, zeren, garai jakin eta labur bateko produkzioaren antologiek ohi duten moduan, San Martinen *Uhin berriak* hogeita bost poeta bildu zituen, 1930az geroztik sortuak eta 1963 eta 1969 artean plazaratuak. Aldi jakin bateko euskal olerkigintzaren poetika berri bat eman nahi zuen ezagutzera antologia horrek. Liburu batean eta sorta berean bildurik, testuok joera berri baten lekuko bilakatzen ziren eta joera berri horren existentzia materializatu egin zuten. Martin Ugaldek *Zeruko Argia* aldizkariko bere iruzkinean adierazi zuen moduan, «era berrikoa» izatea hartu zuen irizpidetzat San Martinek, «bai egin-bidean eta baita protesta-giroari dagokionean ere» (1970: 6).

Ibon Sarasolaren *Gerraondoko euskal poesiaren antologia. 1945-1964* antologia osatzera eta bermatzera zetorren Juan San Martinek eginiko iragarpen lana: poesia modernoaren etorreraren urratsak ilustratu zituen, izan ere, bere antologiaren amaiera datatzat hautatu baitzuen San Martinen antologiaren hasiera data: 1964. Izenburuak berak iragartzen duen moduan, epe jakin bateko poesia, «gudaosteko poesia» du objektu gisa. Gisa horretan, guda aurretik abiaturiko bilakaeraren urratsak markatu gura zituen, aldi literario berri baten etorrera iradokiz. Zein dira, bada, azpimarratu zituen urratsak?

Lehen mugarrria, poesia jaso herri poesiatik banantzea izan zela iradoki zuen Iratxe Retolazak. Are gehiago, Sarasolaren antologiaren lehentasun-tzat azpimarratu zuen irizpide hori:

Aunque en un primer acercamiento parezca que esta estructura cronológica busca narrar la evolución estética de la poesía vasca, no parece ser esa su intención. Cara a esa visión moderna de la poesía que se estaba imponiendo en la década de los 60, Sarasola pretende acotar el terreno de la poesía culta, uno de los importantes criterios de selección de la visión moderna de la literatura, dibujando ya unos límites claros entre poesía popular y culta (2007: 23-24).

Asmo «moderno» horren ildo berean jarraitu zuen, Retolazaren iritziz, Joan Amenabarrek ere *Euskal poesia kultoaren bilduma (1880-1963)* liburuan (1983). Amenabarren antologia Lore Jokoetan Emeterio Arresek aurkezturiko testuetatik abiatzen zen eta Gabriel Arestiren *Harri eta Herri* arteko aldiko testuak hautatu zituen, aldi horretako testuen ezaugarrien kidetasun gisa «kultua» izatea azpimarratuz, eta Gabriel Arestik zekarren berrikuntza linguistikoa, metrikoa eta tematikoen ondorioz aurreko aldi hura amaitutzat joz (Retolaza, 2007: 24).

Gudaosteko euskal poesiaren antologietan egin den testu eta egile hautaketak gudaosteko poesiagintza kultua bermatu du, eta tematikoki nahiz linguistikoki modernotzat jotzen denari eman dio lehentasuna. Horren lekuko dira, bai San Martin (*Uhin berria*, 1969), bai Ibon Sarasola (*Gerraondoko euskal poesiaren antologia (1945-1964)*) (1973). Ondotik etorri ziren antologia itzuliek ere poesia modernoa hartzen dute objektutzat, Jon Kortazarrek katalanez argitaraturiko *Reduccions*, (nº 22, 1984) eta gero gaztelaniara eginiko antologietan (1995, 2000, 2002). Geroztik, Iñaki Aldekoak gaztelaniara (*Antología de la Poesía Vasca. Euskal poesiaren antologia*, 1991), nahiz Fabio Aris-timinhok portugésara (Sao Paulo, 2008), Salome Gabuniak georgierara (Tbilisi, 1991), Ciril Bergles-ek eslovenierara (2008), M.J. Olaziregik ingelesera (2007) eta, azkena, Manuela Palacios-ek ere ingelesera (2012) eginikoak.

Juan San Martinen edota Ibon Sarasolaren antologiek bezala, «era berriko poesia» edo «poesia modernoa» aurkeztera eta bermatzera jo zuten trantsizio-ko antologoez ere, eta euren testu antologietan 1950-60ko hamarkadan har-

tu zuten oinarri, Federiko Krutwig, Jon Mirande eta Gabriel Arestiren lanak bilduz, baina jadanik aldi haren kanonaren epaia osatutzat ematen zutelarik.

Poesia modernoaren definizioa osa lezaketen ezaugarriez hausnarketa eginenez gero, lehenik, arestian Martin Ugaldek aurreraturiko bi irizpideak oroitu behar ditugu: «egin-bidea» eta «protesta-giroa». Bestela esanik, Ugaldek poema modernoan ezaugarritzat seinalatu zuen berezitasun formal gisa hizkuntzaren estandar hiritarra, eta bestetik, enuntziatioaren taxu kritikoa azpimarratzen zuen, inkonformismoa. Funtsean, jadanik Ugaldek azpimarratu du uhin berriaren «berritasuna» zertan aldendu den gudaosteko ordura arteko idazleetatik, kultura hiritar garaikidearen ezaugarriekin bat egiteko ahalegina deskribatuz. Juan San Martinen edota Martin Ugalderen iritzi horiek oso zabal hedaturik aurki genitzake belaunaldi hartako partaideen artean. Aski da, esaterako, Hasier Etxeberriak Anjel Lertxundiri eginitako elkarrizketa irakurtzea, haren gaztaroko euskal giroan euskara batua-ren inguruan batu zirenen identitatea, gudaostean euskararen mundua patrimonializatua zuen abertzaletasun tradizionalaren eta Elizaren aurkako-tasunean eraiki zela. 1969an Batasunaren Kutxa izeneko manifestuaren sinatzaileek hizkuntza berri baten beharra aldarrikatzen zuten, jarrera monopolizatzaile eta euskararen unibertso murriztailearen aurkako jarrera hartuz (Etxeberria, 2002: 186-187).

Antologia modernoan irizpide izan ziren argumentuetara joz, interesgarri da Iñaki Aldekoak Visor-entzatzat eginiko antologiaren hitzaurrean dioena gogoratzea, fokua eskaini baitzuen, bere ustez, «a aquellos poetas que han influido con una voz convincente en la trayectoria moderna de la poesía vasca» (1986: 11). Izan ere, Aldekoaren iritziak, XX. mendeko lehen erdiko euskal poesia «estuvo muy alejada de los centros de irradiación de la tradición moderna» eta «placida marginalidad» batean bizi zen. Hitzaurre horretan bertan aditzera ematen duenez, ordea, Xabier Lizardi edota Lauaxeta-ren lanak salbuespentzat hartu behar dira, berauek izan baitziren «los creadores de los dos mejores poemarios de la preguerra *Biotz begietan* (1932) y *Arrats beran* (1935)».

Horrenbestez, Aldekoaren hitzaurreak dioena bat dator gerora euskal literaturaren historian gudaurreko olerkarien kalitatearen aitormenarekin,

baina argiro esan duen moduan, Ibon Sarasola edo Jon Kortazarren ildo beretik, lehentasuna eman nahi dio euskal poesian modernitate europarraren sarreraren iragarle den poesiari, horri aitortzen baitio zinetako interesa.

Modernitatearen kalitate balio hori bereziki atxikitzen zaio bizitza hiritarren, kezka existentzialen eta ni indibidualen adierazpenari. Azalpen-irizpide horren arabera, modernitatea ni indibidual batek esaten duen mundu ikuskera bat da: inguruko errealitateaz inkesta subjektibo eta kritikoa egiten duen nor poetiko baten agerpena da, eta hori gure olerkigintzan Jon Miranderen obraren eskutik heldu zen 1950-1953 artean, bera izan baitzen Aldekoaren hitzetan esateko «el autor que aportó un impulso decisivo en la renovación de nuestra poesía» (1993: 12).

Sarasola, Kortazar edota Aldekoaren hautuek gudaosteko poesia modernoaren kanona eraiki dute norbere sasoian, lehenik antologiaren bidez, eta ondoren historiak idatziz. Esan beharrik ere ez dago, liburuaren argitaratze data hurbiltzen direla hautaturiko azken testuak hiru kasuetan, eta euren artean ia hamar urteko tartea zegoela, antologiaren eguneratze funtzioa azpimarragarri eginik. Hiru antologiaren sarreraren arteko alderaketa eginez gero, berriz, zenbait ondorio atera genitzake. Hala, Ibon Sarasolarenak ezagun du gudaosteko garai zailekiko hurbiltasuna, izan ere, antologia egin izateko arrazoitzat argiro azaltzen baitu euskal sistema literarioaren prekaritatea. Bere hitzen arabera, 1945-1964 arteko zentsura frankistak atzerrian edo atzeratuta atera behar izan duen poesia berreskuratu du bere antologian, aldizkari suntsituetatik eta bazterrekoetatik batera bilduz. Giroak hoberantz egin du Jon Kortazar eta Iñaki Aldekoaren hitzaurreek adierazten dutenez, euskal poesia modernoaren bilakaeraren urratsak deskribatu gura zituzten biek eta egoera normalizatu batean, euskal literaturaren modernotasun homologagarriaren lekukotza eskaini nahi izan zuten.

Aldekoarenaz geroztik egin diren antologiek bide ezberdinak jarraitu dituzte: poesia Modernoaren antologia egintzat ematen dute eta Postmodernitateko aldiaren testu antologiari ekin diote. Datu interesgarria izan daiteke gogoratzea Jon Kortazarrek *A ponte das palabras. Poesia vasca 1990-2000* (2000) hogeitaz idazleren lanak aurkeztu bazituen ere, geroago *Montañas en la niebla. Poesia Vasca de los años 90* (DVD poesia, 2006) epe bereko sei idaz-

leren azterketa sakonagoa eskaini zuela, postmodernitatearen poetiken esparruan kokatuz. María Jose Olaziregik *Six Basque Poets* (Arc, 2007) olerki hautatuen eta itzulien argitalpenetan sei egiletara murriztu zuen bere aukera. 1975az geroztiko olerkarien testuak soilik hautatu zituzten biek, baina ez datoz erabat ados euren kanona eraikitzean: Kortazarrek Rikardo Arregi, Karlos Linazasoro, Juanjo Olasagarren, Miren Agur Meabe, Harkaitz Cano eta Kirmen Uribe hautatu zituen. Olaziregik, aldiz, trantsizio garaiko hiru eta 1990az geroztiko beste hirurekin elkartzuz aurkeztu zuen poesia garaikidearen kanona: Bernardo Atxaga, Joseba Sarrionandia, Felipe Juaristi, Rikardo Arregi, Kirmen Uribe eta Miren Agur Meabe. Badira adostasun zenbait, baina hartzen duten epearen hasiera-data ezberdinak –Olaziregik 1975 eta Kortazarrek 1990- ongi justifika dezake aldea.

Antologia aldi-sortzaileon atalari buruz argitasunez ikus genezake 1950etik aurrerako euskal poesian modernitate eta postmodernitate aldi literarioak finkatu direla, eta aldi horietako bakoitzean kanonean kokatu diren egileen izenetan aldeak egonik ere, antologiek finkaturikoaren ildotik osatu dela euskal literaturaren historia garaikidea. Azken batean, modernitateko eta postmodernitateko antologia egile garrantzitsuenen eta historia literarioaren egileen nomina kointzidentea izan baita, eta antologiak historiak baieztatuko duenaren aitzindari gisa heldu baitzaizkigu.

Jarraian, ordea, kanon hori eratu aurreko epe batera egingo dugu itzulia, Luis Mitxelena eta Luis Villasanteren euskal literaturaren historiek (1960, 1961) abiaraziko zuten euskal literaturaren ikuspegia baino lehenagokora, lehen euskal antologia orokorra egin zen garaira, eta, gaurko perspektibaz baliatuz, agerraraziko dugu faktore soziolinguistikoek literaturaren kalitate balioespenetan gure artean izan dituzten garrantzi handiaren ondorio historiografikoak.

3. Euskal antologia orokorrak

Euskal poesiaren antologia orokorrak ez dira ugariak, eta hezkuntzaren testuingurutik at, pare bat soilik. Euskal sistema literarioaren egoeraren zehaztasunei dagokienez, Santi Onaindiaren *Mila euskal olerki eder* (1954) instituzio akademikoetan euskal literaturaren ikasketak ezarri aurreko egoe-

rari dagokion egitasmo editoriala izan zen, eta helburu jakin bat betetzeko proiektu nazionalari erantzuten zion. Onaindiaren antologiak euskal literaturaren corpusa batera aurkeztu, eta, haren balioa eta kalitatea erakutsiz, euskarari berari prestigioa ematea bilatzen zuen. Hizkera sistemikoa erabiliz, kapital sinboliko hura erakutsiz, euskal kulturaren izaera bera aldarrikatzea zen Onaindiaren asmoa, lehen frankismoaren urte ilunetan. Horrexegatik, formatu dotorean argitararazi ziren mila eta hamaika gehiago «olerki eder», historia batean bezala kronologikoki antolaturik, eta karmeldarraren bera- ren sarrera pasarte goraiatzaileez.

Santiago Onaindiak *Milla Euskal Olerki Eder* (1954) euskal poesiaren antologia zabala argitaratu aurretik, bizpahiru azterlan historiografiko orokor ezagutzen ziren XX. mendean: Nikolas Ormaetxea «Orixe»ren *Euskal literaturaren atze edo edesti laburra* (1922-1927) eta Piarres Lafitteren bi azterlan: lehena, 1930eko *Euskaldunaren loretegia* XVI. mendetik hunateko liburuetarik bildua eta bigarren lana, 1942ko Iparraldeko euskal literaturari buruzko hitzaldi baten inprimaketa izan zen: *Les basques et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule* (1942).

Jakina denez, Lafitteren antologia egitasmoa erdibidean geratu zen, lehen atala, 1800 artekoa soilik argitaratu ahal izan baitzuen, arazo ekonomikoak medio; Santi Onaindiak antologia egiteko asmoa hartu zuenean, bai Nikolas Ormaetxea «Orixe»ren eta bai Piarres Lafitteren aholkua eta laguntza jaso zituen bere mila olerki eder horien edizioa egiteko, baina ez da liburuaren kredituetan inolako aipamenik jasotzen. Arrazoi nagusitzat aipa genezake bai Lafitteren eta bai Orixeren poesiak zabalki ordezkaturata zeudela antologian, eta ez zela egoki hautatzaile eta hautatu izatea aldi berean. Arrazoia hori izan zela baieztatzeko lekukotza idatzirik ez dugu ezagutzen, baina hala izan zela ondoriozta genezake zenbait gertakariren ondorioz. Batetik, erreparatu behar diogu Orixek idatzi zuela liburuaren ohorezko hitzaurrea, eta euskal poesiaren autoritate gisa eginiko aitormen hutsa baino esker emate inplizitu bat izan daiteke. Orixek Onaindiari 1953ko azaroaren 10ean, abenduaren 10ean eta 12an, eta 1954ko urtarrilaren 26an eginiko gutunetan ikus daitezke zenbait testu finkatzeko eginiko ahaleginak, hautatzerakoan erabili zituzten irizpideak eta izandako zalantzak (Paulo Iztueta- ren edizioa, 2006: 309).

Ikus daiteke, gisa berean, Orixeren aholkularitzaren lan baldintzak zernolakoak izan ziren. San Salvadorreko Zaragozatik erantzuten zituen Onaindiaren gutunak, eta kontsultak egiteko liburutegiaren falta deitoratzen du etengabe: «Bi bider irakurri dot aurkibidea eta ageri danez, diranak eta ez diranak batu dozuz liburugei ortan. Ni, beti lez, liburu barik eta nire oroimenaren mende, ez nadike baitaratu zenbat uts dauden olerki ixilduenak.» (Iztueta, 2006: 318).

Gisa berean, irakur genezake gutun horietan Orixeren iritzi zorrotz zenbait Onaindiak eginiko hautuaz eta, banaka harturik, bertsioren alderaketa eta iruzkinaz Onaindiari emandako aholkularitzaren berri. Hona esaterako, balorazio orokorra eginez esanikoa:

Osterantzean, ez neuke esango gure Bilbilitarragaz «sunt mala», baina bai nere gardiz, «sunt mediocria multa». «Sunt bona» ere bai, eta asko. «Aliter non fit. Avite, liber». Baiñan erdi erdiko orreik baiño kaxkarragoak ageri dira este errietako lorategietan (Anthologietan). Orreik bere, euren mendeko barri emoten deuskue (Iztueta, 2006: 103)¹.

Piarres Lafitterren laguntzari dagokionez, aldiz, Xipri Arbelbidek (1999) haren biografian dioenez, XVI. mendetik bere sasoiara arteko testurik aipagarrien urrezko orrien bilduma prestatua zuen gudaurrean, baina osorik argitaratu beharrean, Baionako Lasserren inprimarazi zuen lehen atal bat, 1800 arteko sorta, baina lehena batere saldu ez izanak bigarrena argitaratzeko asmotik gibelarazi zuen. Horretaz gain, 1944an agertu zuen «Kantuz» izeneko testu bilduma, haren segidan «Errepikan» izeneko bilduma etorri zen eta azkenik, ospetsuena, 1967ko «Kantu, kanta, kanthore» 370 kantu bilduz. Horregatik, Aita Onaindiak laguntza eskatu zionean bere mila olerkiak hautatzeko, osoki bere gain hartu omen zuen Iparraldeko testuen bilduma osatzeko ardura (Arbelbide, 1999: 24). Hortaz, beharbada ez da apal-

¹ Pasarte honetan Orixek Bilbilis hirian sorturiko Marcial idazle latindarraren 57. epigramaren zehar aipamen ironiatsua egiten ari da: «Sunt bona, sunt quodam mediocria, sunt mala multa. Quo legis, hic: aliter non fit, Aviter, liber». Itzulpena: Irakurtzen ari zaren liburuaz ezer gutxi diotsut, badu onik, badu zerbait erdipurdikorik, eta eskasetik asko. Avito, zati horiez osatzen da hauxe ere, zeren liburuak ez dira bestela egiten, horrelaxe baizik».

tasun falta Lafitte beraren zortzi poema aurkitzea mila olerki horien artean. Susmoa izatekoa da Santi Onaindiak bere aholkulariei kredituetan egin ezin izan zien aitortza, haien poemak antologian sartuz egina izatea: Jean Barbier, Jules Moulier «Oxobi» edota Xabier Dihartze «Iratzedet»-en parean kokatu zuen Lafitte, haiei adina poema esleituz.

Baina, zer dela eta hartu zuen Onaindiak antologia handiaren asmo hori? Santi Onaindiaren izena gudaosteko olerkiaren munduarekin loturik zegoen alde askotatik: bera olerkaria zen, baina ospetsuago zen olerkarien bultzatzaile eta olerki-aldizkari baten sortzaile gisa. Euskal gizartearentzat esanguratsu izango ziren beste zenbait elizgizonekin batean, Aingeru Sukia edo Jose Maria Arizmendiarieta bezala, euskal literaturaren une esanguratsuan hasi zen idazten Onaindia, eta Euskal Pizkundearen garaiko «olerkariak» bere lanik ederrenak ezagutzera eman zituzten sasoiari plazaratu zituen bere poemak: *Euskal Esnalea*, *Karmen'go Argia*, *Pyrenaica*, *Ekin*, *Yakintza*, *Eguna* eta *Euzkadi* aldizkarietan eman ziren ezagutzera. Gerra hasi zenean, berriz, gudarien apaiz kapilau izan zen Euskal Herriko kanpainan barrena. Guda ondoren, kartzelan egon zen hiru urtez, eta gero deserriratu eduki zuten. 1951n itzuli zenean Euskal Herrira, *Karmen'go Amaren Egutegia* izenez birsortu zuen karmeldarren euskal aldizkari zaharra, 1957tik aurrera *Karmel* aldizkaria izendatzen dena. Beraz, pertsona ezaguna zen euskal poesiaren esparruan. Antologia burutu eta gero ere, euskal poesia garaikidearen sustapenerako argitaratu zuen *Olerki* aldizkaria (1959), bereziki aipagarria hartu zuen hedaduragatik eta eskaini zuen plataforma zabalagatik; izan ere, bere bi aldietan, 1959 eta 1995 artean, batez beste, 1.950 olerki eta bertsolan inguru eta 350en bat olerkariaren lanak eman zituen ezagutzera. Gehiegikeriarik gabe esan daiteke Onaindiak olerki-mugimendu bat sortu zuela *Olerki* aldizkariaren bidez, gazte asko olerkigintzara bultzatuz.

4. *Mila euskal olerki eder (1954)*

Onaindiaren antologia zabala 1.200 orrialdeko alean inprimatu zen Zarauzko Itxaropena argitaletxean, eta proiektu editorial oso sendoa izan zen. Halere, lehenik bere zabaltasuna aipatu badugu ere, bere funtzioagatik dugu

batez ere interesgarria; izan ere, euskal liburuen gabezia gorrian gudaosteko belaunaldientzat testu iturri garrantzitsu bilakatu baitzen. Horregatik, zailantza handirik gabe, euskararen historian arrakastarik handiena jaso izan duen liburutzat izendatzea ez da berez ausarkeria izango, testu falta nabaria bizi zen sasoiari batera bilduta eskaini zituelako euskal poesiagintzaren emaitza gailenenak.

Ez da hain kontu ezaguna Onaindiak arazo ugari izan zituela zentsurarekin antologia nahiz *Oleri* aldizkaria zirela eta. Xeheki azalduta dago Ibiñagabeitia proiektuaren web orrian², *Oleri* aldizkariaren aurkezpen lerroetan poliziak 1955eko martxoan dendarik denda jardun zuela *Milla euskal olerki eder* liburuaren edizioa bahitzeko aleak konfiskatzen. Onaindiak lortu zuen, halere, argitalpenaren zati bat salbatzea eta zabaltzea. Garaiko zentsura legearen arabera, derrigorrezkoa zen argitaratzeko baimena eskatzea, baina Onaindiak intsumisioaren bidea hartu zuen eta ez zuen tramitea bete, ez antologiaren kasuan eta ez *Oleri* aldizkariaren kasuan ere. Baimenik gabe argitaratzen zituen, bere adierazpenen arabera, ba omen zekielako aldez aurretik baimenik ez ziola Gobernuak emango, eta horregatik «Suplemento Poético de Karmel» jarri omen zion bigarrenari estalgarri gisa eta baimenik eskatu gabe atera. Sei-zazpi bider izan zituen poliziak horrexegatik bisitan, Manuel Fraga Iribarne ministroaren debeku behin betikoa jaso zuen arte, *Oleri* gehiago ateratzea debekatuz.

Liburuaren lehen irakurleek ere halaxe hartu zuten. Besteak beste, Andima Ibiñagabeitiak egin zion iruzkin kritikoa liburuaren balio aldarrikatzaile hori ikusi zuen, eta bere ustez, liburuaren alderdi kaskarrak zirenak aipatu ondoren, honela amaitu zuen:

Dana dala lan izugarria ta bear bearrezkoa Aita Onaindiak egin diguna, atsandiko lana gaiñera. Nola gure elertia beztu ta murriztu ibili zaizkigu erdal idazleak eta aien besotik euskal idazle ez gutxi (erderaz idazten duten aietakoak esan nai dut). Unamunok esan zula, urliak idatzi zula, eta guzien gaiñetik, Menendez Pelayok ialki zula... (...) Euskeraren oraingo etsaiak ederregi aurkitu dute nunbait

² <http://andima.armiarma.com/oler/index.htm> [2014-08-06].

liburu au, eta saltzea galazo dute. Ez dute nai euskera aberatsegi, beren izkuntzak bezin oparo agertu dedin (Ibiñagabeitia, 1955).

Onaindiak hitzaurrean zioen moduan, euskal olerkia bazegoela frogatzea zuen asmorik nagusiena, eta horretan apologisten tradizio zaharra jarraitu baizik ez zuen egin. XVIII. mendeaz geroztik euskal testuen aurkezle guztiek borrokatzen duten mamuaren aurkako legitimazio argumentu sendoa aurkeztu nahi zuen Onaindiak. Ildo berean eta mende bat aitzinago, Larramendiren etsai berarekin borrokan egin behar izan zuen Jose Manterolak ere 1888ko bere *Euskal Kantutegiaren* hirugarren alearen hitzaurrean, euskal poesiaren existentzia bera zalantzan jartzen zuten Padre Marianaren jarraitzaileen aurka ziharduela azalduz: «Háse dicho hasta la saciedad que los bascongados no tienen literatura propia especial, no ha faltado quien ha negado a nuestro hermoso idioma (...) condiciones para la poesía...» (1880: VI).

Santi Onaindiak XVIII. mendeaz geroztik zetorren euskal literaturaren pobretasunaren eta euskal hizkuntzaren poesiarako ezgaitasunaren argudioez gain, guda aurretik, Miguel Unamunok gehituriko iritzi ezkorrak zituen akuitlatzaile. Jose Manterolarena bezala, apologisten tradizio larramenditarrari lotzen zaio Onaindia, ezinbestez, eraso sinbolikoak hor zirauelako, hots, bai euskara eta bai euskal literatura kuestionatuta zeudelako eta gaur egun ere kuestionatuta jarraitzen dutelako, neurri handi batean. Horrela betetzen da Ikasketa Kulturalen ildoan jakina den irizpide nagusi bat, hots, boterean dagoenak beti egiten diola azpijana kategoria subalternoan daukan komunitatearen errepresentazioari (Van Dijk, 1999), hain zuzen ere boterean dagoenaren diskurtsoak badituelako baliabideak subalternoaren praktika diskurtsiboak neutralizatzeko eta ahultzeko. Alabaina, Ikasketa Subalternoak gai izan dira erresistentzia egiten duten diskurtsoek garaturiko dinamika askatzaileak agertzeko ere, zeren, Gayatri Spivak-ek «Can the subaltern Speak?» ospetsuan esan zuen moduan (1994: 66-111), inongo kulturak ez du ezberdin eta menpeko iraun nahi; aitzitik, «ezberdin» izateari uzteko ahaleaginean dihardu etengabe, eta mendebaldeko kultura determinazio geopolitikorik gabeko jakintza edo arte eredutzat naturalizatzen denarekiko lehia beti desorekatuan segitzen du.

Egiaz menpeko ez izateko diskurtso legitimatzaileak ibilbide luzea du gure artean. Besteak beste, eta aipaturikoez gain, apologista izendapenetik kanpo

ikusi ohi ditugun idazleek ere horren arrasto nabariak erakusten dituzte. Hala, Pizkunde garaian Jose Ariztimuño «Aitzol»ek *La muerte del euskera*³ izeneko saiakera argitaratu zuenean Migel Unamunoren nahiz Pio Barojaren erasoei erantzunez, aipatu zituen argudioen antz-antzekoak etorri zitzaizkion gogora Santi Onaindiari ere bere hitzaurrean. Euskal literaturaren prestigio falta, tradizio bat eratzeko produkzio jarraitua osatu ezina eta babesle edo mezenasgorik eza aipatu zituen, hurrenez hurren. Horiexen hutsunea bete nahi izan zuen Antologia handiak, euskal tradizio literario osoak eman zezakeena bilduz: hala ahozkoa nola idatzia, hala herrikoia nola kultura.

Bereziki interesgarri dira hizkuntza eta literaturaren egoera soziolinguistikoaren dependentziaz eta prestigioa nahiz legitimazioa eskuratzeari buruz, ondoko bi artikuluetan Josu Bijuesca irakasleak emaniko azalpenak: «Literatura eta mezenasgoa XVI. eta XVII. mendeetako Euskal Herri Penintsularrean: Mikoletaren «Vuestra Merced»-en aitzakiaz» (2010a) eta «Praktika literarioaren esparru sozialak eta XVIII. mendeko euskal literatura penintsularra: *Naissance de l'écrivain*» (2010b), zeinetan euskal literaturaren sistemaren eraketaren sorrera zailtasunak aztertu dituen, dokumentazioaren azterketa xeheaz. Alde horretatik, beraz, Aitzolen, Onaindiaren edota Atxagaren adierazpenek etenik izan ez duen deslegitimazio sinboliko baten aurkako lehia zaharraren lekukotza ematen dutela baieztatu genezake.

Onaindiaren kasuan, euskal literaturak hizkuntza zentsuraren muga ere bazuen aurrean tinko. Espainiar nazioaren batasunari «traizioa» egiteagatik zigortutako hizkuntza-komunitate baten literatura produkzioa baitzen. Ez da dudarik, guda aurretik garaturiko euskal sistema literarioaren osagai guztiak suntsituak ikusteak berebiziko inpaktua eragin zuela gudaosteko kultur eragileen animoan. Haien jarrera erresistenteen ereduak eta iturriak gudaurreko Pizkundeko belaunaldiak garaturiko poetikan eta diskurtso kulturaletan babesten ziren, haietan hartzen zuten arnasa, baita hogeitaz joanda gero ere.

Horregatik, Orixeren bi orrialdeko ohorezko sarreraren ondotik, Onaindiak «Ataria» izeneko hitzaurrean literatura-gertakariei buruzko hausnar-

³ *El Dia*, 1931, azaroak 31, 5 or.

keta teoriko pertsonala agertzerakoan, gudaurreko Pizkundean indarrean egondako irizpide soziopolitiko berberetara jo zuen. Zehatzago esateko, Aitzolen hitzak aipatu zituen xeheki 1930eko *Eusko olerkiak* liburutik hartuta, poetaren funtzio nazionala azpimarratuz, eta gisa berean, 1959ko *Oleri* aldizkariaren lehen alean, Lizardiren hitzak ekarri zituen lehen planora zehar-aipamenez, bereziki olerkariak nazio pizkundeetan duten betebeharrak garrantzitsuak ari den atalean: «Aberri aldeko gogo-gudari-sailletan olerkaria beti da leen-oiñean» (1988: 309-311).

Onaindiaren iritzi literarioak Pizkundeko poetikaren ildo nagusietan oinarritzen dira, eta ondorioz, funtzio nazionalaz gain, funtzio soziolinguistikoa aitortzen zioten literaturari olerkariak. Lizardiren hitz berberak aipatu zituen diskurtso hori formulatzean ere: idazleen lanak eragin handia izan zezakeen hizkuntzaren berreskuratze eta prestigiatze lanetan. Hortaz, Onaindiaren antologia handiaren azken helburua erresistitzea eta subalternizazioari eustea ziren. Larramendik indarrez adierazitako huraxe bera: ezina ekinez gitea.

Apur batez hitzez beste eginez, uste dut argigarri gerta daitekeen azalpenak lagundu diezagukeela erlazionatzen Onaindiak ikusten zuen paisaia eta gaur egungo idazleek trantsizio garaiaz adierazten dutena. Izan ere, euskal literaturaren instituzionalizatzeko prozesuak eta sistema literarioaren sendotzeak ekarritako abantailak gorabehera, 2009an Bernardo Atxagak Neuchâtel-eko Grand Seminaire-en adierazitakoak oroitarazten digu, borroka berean jardun behar izaten duela subalternitatetik atera nahi duenak:

De la imposibilidad de las literaturas que tienen como primera base una lengua minoritaria, poco cabe explicar. Es evidente que una institución literaria necesita de un número mínimo de lectores, y que lo único que puede existir por debajo de ese umbral es un ente más bien fantasmagórico, con libros de existencia más aparente que real, y con un desarrollo sin élan, sin impulso propio, subordinado a tal o cual política. (2011: 14).

Larramendiren «ezina» pertsonifikazio baten bidez gauzatu zuen Atxagak hitzaldi hartan, «hircocervo» animalia mitikoarekin irudikatuz. Hala, noiznahiko hizkuntza minorizatuetakoa idazleak mendez mendez piztia mitiko

harekin lehia gogorrean margotu zituen. «Hircocervo»a, akerra eta oreinaren arteko animalia kimerikoa, euskara bezalako hizkuntzan idazten duten idazleek duten etsaia da, eta biziki aldakorra den piztia multiformearekin egin behar duten borrokara deituak daude:

Cambia de tamaño, de fiereza, de cuernos, dependiendo de las circunstancias de cada época. Sería temible en el siglo XVII, y el mismo Axular –padre de las letras vascas- se queja de ello en el prólogo a su libro *Gero*, es temible también hoy, porque la misma literatura (...) tiene problemas a la hora de introducirse en la sociedad, pero en la época en la que yo empecé a publicar, comienzos de los setenta, el hircocervo atacaba con especial furia, no daba tregua. Era como se sabe, la época de la dictadura del general Franco, y el uso público de la lengua vasca era problemático. La posibilidad de publicar un libro era mínima. (2011: 14).

Zorionez, berrogei urte joan dira Atxagak lehen urratsak eman zituenetik eta gurean urtero 2.000 liburu argitaratzen dira, horietatik 300 inguru literatura arlokoak. Atxagak modu adierazgarrian esan zuen moduan, «el imposible, el hircocervo, esta siendo vencido, o al menos toreado» (2011: 14).

Hirurogeita hamarrekako hamarkadako zailtasunei buruzko Atxagaren hitzetan, badago gazte eta gudaren esperientziarik ez zuen belaunaldiaren aietasuna. Aldakuntzen haizea usaintzeko gai sentitzen ziren, nahiz eta Euskal Herriko eta orokorrean estatu osoko kultur esparru meharrak urtetako atzerapena jasaten ari den. Atxagak aipaturiko Allan Ginsberg-en «Howl» poema, esaterako, Santi Onaindiaren antologiaren garaikidea zen. Baina ez zen gaztelaniara itzulia izan eta Estatuan ez zen ezagutu 1970 arte. Horrek erakusten du penintsulako kultur isolamendua norainokoa zen Barnatanek *Antologia de la beat generation* (1970) argitaratu zuenean.

Aldiz, irakurketa kultural batetik ikusita, Santi Onaindiaren antologia irakurri eta gudaoste ilunaren zentzuaz inprimatua nabari dezakegu. Berezi Onaindiaren eta Orixeren lerro arteetan, hogeitaz lehenago hautsia zen dinamika kulturalaren oihartzun urrun eta akituak sumatzen ditugu, eta haien diskurtsoek ere eusteko indarra egin duten giharren trenkadura adierazten dute, paralisia.

Izenburuaren gaiari helduta, ezinbestekoa da gogoan hartzea Onaindiaren antologiaren funtzio larramenditarra. Esate baterako, zer dela eta mila hautatu, eta ez ehun edo berrogeita hamar? Zein irizpide zuen gogoan? Atarian emaniko azalpenen arabera, irizpide nagusi gisa «ederzaletasuna» aitortzen zuen Onaindiak, «barne-ikaraz eta adimen suz eder» diren testuak hautatu zituela (Onaindia 1954: 29). Baina beste batzuetan, testuen antzinatasunari zor zaion errespetuagatik hautatu zituela aitortu zuen. Azkenik, beste batzuen kasuan, eder izatera iritsi ez arren eta antzinakoak ez izan arren, «estilo edo idaztanka aipagarria» zutelako aukeratu zituen (Onaindia 1954: 29).

Arrazoibide horiek irakurrita, erraz ondoriozta genezake Onaindia bere antologiak izan zezakeen funtzio kanonizatzaileaz jabetua zela. Euskal poesiaren historia bat «idazten» ari zela «de facto»: «Ez naiz, gaiñera eder billa bakarrik ibili; nire lenbiziko saioa ori zan arren, iñoren esanari ekin diot gerora, ta euskal elertiaren edesti antzera egiteko esan didate, gure olerkari, edo behintzat geienen bertsoak aldiz-urren aukera ta sarturik: horrela egiten ahalegindu naiz» (Onaindia, 1954: 29).

Gogoan izan behar da euskal literaturaren historia idazteko zegoela, artean. Bi maisu aholkularien saio laburrak hartu zituen abiapuntutzat, Nikolas Ormaetxea «Orixe»ren *Euskal-literaturaren atze edo edesti laburra* (1922) eta Piarres Lafitte'ren *Euskaldunen Loretegia. 1500-1800* (1930) eta, guda ondoren, lapurtarrak argitaraturiko kantu bilduma eta Iparraldeko literaturari buruzko saioa.

Abiapuntu hori ezagututa, Euskal Pizkundearen testuinguruan idatziriko bi historia horiek eta hogeitau urte ondorengo *impassearen* ondoren heldu zen Onaindiaren antologia lanak harremanak ikusten ditugu. Hala, Onaindiaren antologiaren «Atari»koan, euskal olerkigintzaren bilakaeraren historia bat finkatzen da, gutxiago edo gehiago, eta liburuak betebeharreko funtzio hezitzailea eta dibulgatzailea betetzen du. Halere, aitortu behar da bere maisuena baino lausoagoa dela bere planteamendua, izan ere, XIX. mende erditik aurrerakoan aldiak edota ezaugarriak banatzeko irizpide garbirik ez du zehazten. Izen andana eman arren, izenik aipagarrienak bereizteko argitasunik ez daiteke aurkitu atal horretan. Nabaria da testu ugaritasun handiagoaren lekukotza ematea hobetsi duela, testu aipagarrienak azpimarratu

ordez. Kopuruaren pisua darabil argudio gisa, baina kalitateari buruzko irizpidearen lausotasunak aldarazi dion epitetoaren ñabardurak atal honetan dira esanguratsuen; izan ere, Onaindiaren eta Orixeren arteko gutunetan suma daitekeenez, «hoberenak» delakotik «ederrenak» esatera eta, azkenik, «eder» soilean uztea erabaki zuen, zuhurki.

Bestalde, ortografiaren arloan hartu zituen erabakiek ere dibulgazioko testu bat irudikatzen dute. Testu zahar eta berriei, Iparraldeko nahiz Hegoaldekoei batasun ortografiko bat ezarri zien. Argi eta garbi, testuen edizio dibulgatzailea eta didaktikoa bideratu nahi zuen Onaindiak, asmo filologiko edo akademikorik gogoan hartu gabe, gerora, hezkuntzarako asmoz egin diren beste antologien ildo berean.

5. Euskal parnasoa?

Genero poetikoaren kanonari dagokionez, Onaindiaren antologiaren zabaltsunak zenbait poetaren Parnasoa osatu eta kongsakratzeko bidea ireki zuen, baina beste askori aipamen hutsa besterik ez zien eman. Nola da hori posible, egile ezezagunen testuez gain, 300 idazleren testuak bildu zituela jakinik? Erantzuna da proportzionaltasunaren erabilera esanguratsua hautatu zuela, idazle garrantzitsuagoen testu gehiago jasoz eta garrantzi gutxiagokoen presentzia testimoniala bakarrik eginez. Hona hemen banaketari buruzko zenbait azalpen: lehen-lehenik, 140 herri-olerki anonimo jaso zituen. Horiei antologian eta literatura klasikoa deritzogun XVI-XIX. mende artekoa erantsirik, nekez iristen dira, biak batera ere, antologiaren %20 izatera. Beraz, kenketa simple bat eginez nabaria da euskal olerkigintzaren hiru laurden, XIX. eta XX. mendeetako testuez osatu zuela. Are zehatzago esanik, XIX. mendeko ugaritasunaren (ia 300 poema) eta aurreko hiru mendeetako 200 artekoaren arteko aldeak euskal produkzioaren alderdi ezagun baten berri ematen du: XIX. mendeaz aitzineko euskal literatura idatziaren emaria urria zela. Euskal literaturaren historia sozialak azpimarratu duen moduan, 1876tik aurrera nabarmentzen da testu idatzien ugaltze azkarra (Torrealda, 1997: 56).

Onaindiak zailtasun nabarmenak izan zituen testu erromantikoen artean hautu zorrotza egiteko, eta horren arrazoia erromantizismoak bere zaletasun

poetikoarekin zuen harreman estua izan daiteke. Onaindiaren hautamen kritikoan nabaritzen dugun muga-lausotasun bera pairatu dute haren ondoren testu antologiak burutu dituzten gehienek ere: antologoak bere poetika propioaren eragina eta perspektibaren kutsadura ezin ditu gainditu. Horren ondorioz, antologiaren bigarren erdia XX. mendeko testuez osatu zuen: 500 baino gehiago dira 1900-1954 arteko testuak Onaindiaren antologian. Horietatik, erdiak baino gehiago gipuzkoarrak dira, idazleen ia mostra soziologiko proportzionala, Juan Mari Torrealdairen datuen arabera (1977: 407-414).

Interesgarria da, era berean, emakume idazleen errepresentazioa nolakoa den Onaindiaren antologian: gaur egun ezagutzen ditugun emakume poeten errepresentazio ia osoa ematen du: Bizenta Mogel, Rosario Artola, Sorne Unzueta «Utarsus», Errose Bustintza «Mañariko», Tene Muxika, Pantzeska Astibia, eta Pantzeska Pagadizabal «Onintza». Guztiak izendatzen ditu eta haien bizpahiruna testu eskaintzen.

Irizpide linguistikoei dagokienez, Onaindiaren antologiak hizkeraz garbi eta aberatseko idazleak kontsaktatzen ditu: Lore Jokoetan estilo herrikoi eta zaindua erakutsi zuten idazleak dira eredugarriak eta, haiekin batean, olerkarien poetikaren sortzaileak nahiz jarraitzaileak. Hala, Euskal Pizkundearen testuak bilakatu ziren Onaindiaren antologiaren muina. Aldiz, hain hizkuntz estilistak izan ez ziren XIX. mendeko zenbait poeta ez ditu zabalegi errepresentatzen, hala nola, Jose Mari Iparragirre edo Indalezio Bizkarondo «Bilintx». Berez, haien lekuan gaur egun ahantziak ditugun hizkuntza estilistak ageri dira aitzindurik. Beste horrenbeste esan daiteke, zenbait poeta garaikide eta sinbolistari uzten dien tarte urria kontuan hartuz gero, hala nola, F. Krutwig edo J. Mirande. Bazterketa horren salaketa egiten zuen A. Ibiñagabeitiak *Euzko Gogoako* bere erreseinan, eta arrazoien bilaketak antologian ezarritako zentsura moralaren inguruko ikerketara eramango gintuzke, zalantzarik gabe.

6. Lorategiaren planoak

Onaindiaren antologiaren egitura aztertuz geroz, jakina da, egileak azpitu-tituluan adierazi moduan, antolamendu kronologikoari eman ziola lehenta-

sunak. Halere, ahozko testuak datatzeko zailtasuna zela eta, lehen mailan kokatu zituen guztiak errenkan urterik zehaztu gabe, «Erri olerkiak» izenburua emanez; amaieran, aldiz, bertsolari sonatuenak ere sartu zituen, testu bana edo birekin. Ondoren, literatura idatziaren antolamendu kronologikoari ekin zion eta XX. mendeko testu ugaritasunaren antolatzaile gisa, hizkeraren irizpidea hautatu zuen: bizkaiera, gipuzkera eta Iparraldeko sailak bereiziz.

Onaindiaren kanonean, XIX. mendearen bigarren erdiko eta XX. mendeko testuek liburuaren hiru laurdenak hartzen dituzte. Pizkunde deituraz baitaiatua den aroa dugu hori, Lore Jokoetatik, baina bereziki 1876tik 1936ra artekoa. Pizkundearen lehen aipamena Jose Manterolak bere kantutegiaren hitzaurrean iradoki zuen, «en el país bascongado se opera en los momentos actuales un verdadero renacimiento literario, que promete ser fecundo en resultados» (1880, VII). Nolanahi ere, Guda Zibila arteko epea izendatzeko erabiltzen bada ere, haren eraginpeko testuek gudaostean ere irauten zuten, esate baterako, Orixe edo Jokin Zaitegi bezalako autoreen lanetan.

Onaindiaren antologian egile bakoitzeko zenbat testu hautu zituen ikusita, erraz esan daiteke zein kanon poetiko eraiki zuen irizpide kuantitati-boari erreparatuz. Kasurik nabarmenena hamabi testu baino gehiagorekin errepresentatuta dauden egileak dira: Jean Baptiste Elizanburu (23), Grazian Adema «Zaldubi» (13), Piarres Topet «Etxahun» (13), Estepan Urkiaga «Lauaxeta» (18) eta Xabier Lizardi (18). Beste idazle guztiei baino «espazio» zabalagoa eskainiz kontsaktatu zituen bost egileok euskal idazle aipagarrientzat, irakurleak berehala interpretatzen baitu testu kopurua *excellencia* ikurtzat.

Bigarren maila batean, hamarna-hamaikana testu sorta duten idazleak datoz: (Iparraldekoak:) Etxepare, Oihenart, Gazteluzar, Ibarrart eta Lafitte. Horien pareko dira, poesia kopuruz, Hegoaldean, Mateo Zabala, Eusebio Azkue, Orixe, Zaitegi, Jautarkol, Eltzo-Azpiazu, Emeteri Arrese, Eusebio Erkiaga eta Nemensio Etxaniz. Gainerako berrehundik gora idazleek hamar testu baino gutxiago dituzte eta askok bizpahiru soilik.

Onaindiaren kanonak kontsaktatzen dituen lehen bost egileen Parnasoak iraun egin du, funtsean, aldi horretarako, aski lausotu bada ere biga-

rren mailan kokatu zituenen distira. Gaurko begiez ikusita, Onaindiak (eta bere aholkulariek) euskal olerkigintzaren eta haren harrera kritikoaren argazki fidela erakutsi zuten, osotara, nahiz eta argazki horrek handitua edo puztua dirudien. Izan ere, mila aurkitzearren sartu dituen zenbait egilek eta testuk ez dute gaur egunetik begira justifikaziorik. Ondorioz, emaitzak nolabaiteko distortsioa iradokitzen du: batetik, egileen hizkeraren dohainei, hizkeraren jatorriasunari eta garbitasun eredugarriari emandako gehiegizko balorazioa agerian geratzen da; eta bestetik, poetika konpartituaren eraginarenean indarra sumatzen da behin eta berriro.

Onaindiaren antologiaren harrerari dagokionez, Orixeren *Euskaldunak* (1950) poemaren kasuan bezala, irakurle garaikideen iritziak banatu egin ziren haren aurrean; «1956ko belaunaldi berria» (Torrealdai, 1998: 127-137) edo Juan San Martinek «Uhin berria» bataiatu zuenaren etorrerak poetika modernoaren sartze indartsua hobesten zuen jadanik. Espero izatekoa zen moduan, Antonio Labaienek (*Egan*, 1954, 2-4, 43 or.) edo Andima Ibiñagabeitiak (*Euzko Gogoia*, 1955-1-2 zb) Onaindiaren liburuaren baloreen aldeko iritzia agertu zuten; izan ere, Labaien bera izan zen gudaosteko asmo editorial haren bultzatzaileetako bat, Orixeren *Euskaldunak* (1950) poemaren edizioaren bultzatzaile izan zen gisa berean. 1950etako bi lan handinahiek dakarte gudaurreko asmoen izpiritua, Jokin Zaitetik *Euzko Gogoako* iruzkinean islaturikoa eta Onaindiak berak *Oleri* aldizkarian berretsiko zuena. Poetika horren arabera, Onaindiaren antologiak asmo hirukoitza zuen: lehenik, literaturaren bidez hizkuntza prestigioatzea zuen helburu; bigarrenik, eredu literario bat finkatzea eta hedaraztea; eta hirugarrenik, hizkuntzaren duintasuna frogatu eta haren bitartez naziotasuna legitimatzea.

Alabaina, esan bezala, aitortu behar da Onaindiaren antologiak harrera hotza izan zuela. Harrera kritiko ukakor hura, Onaindiaren iritzi, bereziki Luis Villasanteren eta Koldo Mitxelenaren harrerak izan ziren esanguratsuenak:

Etsaien artean, berriz, A. Villasante ezik, euskal literaturak idatzi dituzten guztiak zenbatu ditzakegu. L. Mitxelena'k ez zuen aipatu ere egiten, naiz-ta nere izena bai oar baten maxiokari gisa; etzaio itxura danez eder jakintsuak eta erriak ain ondo artu zuten euskal literaturari buruzko, Orixe'ren «Euskal-literaturaren atze edo edesti laburra»

(1927) eta P. Lafitte'ren «Euskaldunen Loretegia» (1931) kanpo, bildumarik zaarrena; ondorengo guztiak ortaz baliatu izan dira. (S. Onaindia, *Euskal literatura* VI, 197).

Antologiako 500 testutik gorako egileen hizkuntz eredu garbizaleak ez bide zuen egokitasunik literatura-hizkera eredugarri gisa, euskara batuaren ereduaren aurkako norabidean zihoan argiro eta hamarkada hartako tentsio gunearen erdi-erdian kokatzen zen, euskararen patrimonializazioaren tirabiran. Hizkuntz eredu funtzionalagoa zuen gogoan Mitxelenak, esate baterako, urte gutxi barru Txillardegiren lehen nobelan edota Arestiren poemetan mamitu zena (1957 eta 1963). Aldiz, Onaindiaren antologiak gerraurreko kanona berresten zuen eta aurrekoen ondarea gaurkotzeko ahalegina egin zuen. Halere, gudak zapuzturiko belaunaldi haren fruituen uzta maskaldua zegoen. Hogei urteko izozteak alferrik galdu zuen hazia eta behar berriek hizkera berria eskatzen zuten.

Gaur egunetik begiratuta esango genuke Santi Onaindiak, Marcelino Menéndez Pelayok bezala, ehun olerki bakarrik hautatu izan balitu, *Las cien mejores poesias (liricas) de la lengua castellana* (1908) hura eredutzat hartuz, askoz egile gutxiago aipatuko zituzkeela, eta ziurrenik Parnasoan aipatu ditudan hamabost bat izen horietatik soilik hartuko zituzkeela. Beharbada, beste 900 horietan nabarmentzen den mediokritatea eragotziko zukeen, eta egilearen poetika pertsonalaren eragina ez zen horren nabari agertuko. Modu kritikoagoan hobetsiko zituen «benetan antologikoak» ziren testuak (horrelakorik epaitzeko gai den inor balego). Baina, ondorioz, ziurrenik, are eredu kontserbadoreagoa erakutsiko zukeen, ez zatekeen Peillen, Krutwig edo Miranderen testu arrastorik ikusiko, ez «Paris-Beuret» poemaren gisakorik. Era berean, emakumeen izenik edo testurik, esate baterako, ez zukeen aipatuko, ezta bakar bat ere, ziurrenik, Ibon Sarasolaren (1973), edota geroagoko Jon Kortazarren (1984) edota Iñaki Aldekoaren (1993) antologietan ez dauden bezalaxe. Onaindiaren antologiaren *blow up* horrek agerrarazi egin zituen argazkian.

Aski ezaguna da Menéndez Pelayoren antologia izan dela Iberiar penintsulan XX. mendean eginiko poesia antologia orokorren eredu nagusia: batetik, kopuru finko bat ezarri izenburuan, haien kalitatea azpimarratu «mejores» superlatiboaz, eta bestetik, hizkuntzaren historian benetan

adierazgarriak diren testuak hautatuz osatu. Horrekin batean, idazle hilen testuak soilik onartu behar ziren, modu horretan kanon kontserbatzailea finkatuz. Menéndez Pelayoren egitura eta planteamenduak imitatu zituzten gerora beste hainbatek, eta haietako bat, zehazki Jose Berguak moldaturikoa da Onaindiarenaren eredutik hurbilen dagoena: *Las mil mejores poesias de la lengua castellana. 1135-1935* (1935). Jose Bergua editore eta antologo madrildar progresista izan zen, gaur egungo «Ediciones Ibéricas» argitaletxearen aurrekaria. Bere antologiaren hitzaurrean aitortu bezala, ez ziren benetan mila berak hautaturikoak, eta ez ziren hoberenak ere. Asmo komertziala aitortzen zuen argiro, irakurleak erakartzeko eginiko aldarrikapena zela adieraziz. Garaian garaiko egilerik errepresentatiboenen bilduma egin nahi zuela argitu zuen Berguak azkenik.

Onaindiak, bere aldetik, antzerako izenburu erakargarria moldatu nahi izan zuen, baina bestelako helburuak izanik ere, irakurleen artean arrakasta ere lortu nahi zuelako. Funtsean, milako kopurua mantendu zuen, «mila» esatea «asko» esatea delako. Zenbaki ia menderaezin horren bidez gure literaturaren aberastasunaren aldarrikapena egin nahi zuen, eta legitimazioa eskuratu euskal literaturarentzat eta hizkuntzarentzat. Aldiz, ekidin egin zuen «hoberenak» superlatibo harroa, eta kalitate berme gisa, «eder» dotorea erabili zuen, Orixeren aholku zuhurrari men eginez.

7. Beste antologia orokor bat: *poesia kaierak* (2000)

Onaindiarenarena bezala, antologia orokorren artean aipatu beharko genukeen pareko beste proiektu zabal bakarra Koldo Izagirreraren *Poesia kaierak* da (Susa, 2000). Onaindiak milako kopurua hautatu bazuen, Koldo Izagirrek berrogeikoa hartu du irizpidetzat; baina zenbakiek esangurarik badute, garbi ikusiko dugu erreferentzia, hots, idazle bakoitzeko hautatu duen hogeita bosnako kopuruak argiro seinalatzen duena jomuga bera da: berrogei bider hogeita bost, mila poema antologiko eskaintzen dizkigu Izagirrek ere.

Ez du Koldo Izagirrek antologiaren irizpideen azalpen zuzenik egiten, egile bakoitzari buruzko sarrera kritiko interesgarriez hornitu badu ere kaiera bakoitza. Aldiz, Susa argitaletxearen editoreak kaiera bildumari eginiko

sarrera orokorrean, argi ikus dezakegu euskal poesiaren testu antologia orokor honen helburu nagusiak honakoak direla:

- a) Hogeigarren mendeko poesiaren antologia (posible bat) da.
- b) Gerraurreko klasikoak bezala mende amaierako joera eta estilo aniztasuna jasotzen ditu bilduman.
- c) Olerkigintzaren zentraltasuna aldarrikatu nahi du euskal literatura sisteman, honako baieztapenez: «gure literaturaren aurrerapauso guztiak poesiak markatu ditu XX. mendean. Orixe, Lizardi, Mirande, Aresti gabe, esaterako, ezin liteke konprenitu gure historia».
- d) Poeten gorazarre izan nahi du.
- e) Irakurlearen zerbitzurako egina da, izan ere, antologiak irakurle arruntaren eskura jarri ditu poeten testuak.

Izagirreraren antologiaren orokortasuna bermatzen dute sarrerako adierazpen hauek, aro jakin bateko joera, norabide edota bilakaera zehatz bat frogatzeko helbururik ez baitu. Onaindiak euskal poesiaren esentzia eta presentzia aldarrikatu nahi zuen bezala, agian Izagirreraren antologia honek ere XX. mendeko poesiaren «balioa» eta kapital sinbolikoa erakutsi nahi izan du euskal irakurleen aurrean, eta historiografiaren aurrean, berriz, generoaren zentraltasuna aldarrikatu, euskal literaturan jokatzen duen abangoardiako funtzioa seinalatuz.

Hortaz, Izagirreraren antologiak poesia generoaren aldarrikapena eta gorazarrea egiten duen aldi berean ikus genezake antologoaren barne poetika baten arabera eginiko hautua egiten duela. Arestian, Onaindiaren antologiarenean Pizkundeko idazleen aldeko irizmena nabarmendu genuen gisa berean, eta hizkuntzaren kalitatearen eta espresio moldearen erromantikotasuna nagusitzen ziren bezalaxe, Izagirreraren *XX. mendeko poesiak kaierak* antologian ere bada antologoaren poetikaren arrastorik. Bereziki agerian uzten dute poetika hori estatistikek: berrogei idazleetatik, erdiak 1980tik hona idazten hasitako poetak dira.

Heziketa helbururik ez duten antologo guztien antologiek hurbileko testuak hobesten dituzte, antologoarentzat bezala irakurleentzat garaikide di-

ren egileetara jotzen dute. Hartara, partekatzen diren gaiak, ikuspuntuak eta gustu estetikoak erraztuko baitute liburuaren harrera abegikorra. Izan ere, antologietan arestian aipaturiko funtzio aldarrikatzaileak, legitimatzaileak eta homologatzaileak aitortu arren, antologia egileak ez baititu alde batera uzten bere garaikide diren egileen eta irakurleen onespeneren beharra. Antologia ez da, hortaz, genero didaktiko edo propedeutiko huts gisa hartu behar, gure ustez. Aitzitik, gehienetan garaikideentzat eginiko testu hautapen literarioa izaten da, antologoen eta irakurleen balioak eta gustu estetikoak ordezkatzen dituena.

8. XX. Mendeko euskal poesiaren historiaren giltzadurak antologietan

Antologia literarioei buruzko hausnarketa saio honek bistaratu dituen bizpahiru giltzadura historiografikoren inguruko hausnarketaz amaituko dut nire azterketa, haien inguruko arazoak birformulatzeko proposamenak eginenez. Batetik, XX. mendeko lehen hereneko Pizkundeko poesiak euskal antologia modernoetan errepresentatua izateko ezagutu dituen zailtasunak, eta bestetik, Trantsizioaren aldakuntza sakonek nola eragin zioten euskal poesiaren bilakaerari eta euskal sistema literarioan zeukan egoitzari. Funtsen bi gaiak baitute poesia modernoaren mugen inguruko gaiarekin zerikusia.

Garaiko euskal literaturaren sisteman olerkigintzari zegokion zentraltasuna aho batez aitortu da euskal literaturaren historiografian 1980ko hamarkadara arte. Euskal narratibaren kanonizazio prozesua aro demokratikoarekin batera abiatu da eta aldaketa handia ekarri zuen euskal literaturaren paradigmatan. Hausturarik eragin ez bazuen ere, sistema literarioaren finkatzeko baldintzak sortu zituen, bereziki, euskararen koofizialitate legearen bidez, zeina 1979ko Autonomia Estatutuaren eta 1982ko Euskararen Erabilera Normaltzeko Legearen ondorioz heldu zen. Bereziki, hezkuntzaren alorrean eredu elebidunak ezarri izanaren ondorioztat jo daiteke irakurlegoaren premien aldakuntza eta erakundeen politika kulturalak argitalpengintzari laguntzeko partidak ezarri izanaren fruitu argialetxeen

sorrera. Ondorioz, Olaziregiren iritziz, ez dago inolako zalantzarik genero narratiboak lortu dituela abantaila gehien egoera berri horretan, eta gure sistema literarioan kanonikoa izatera iritsi dela:

No cabe duda de que ha sido el genero narrativo el que más se ha beneficiado de esta nueva coyuntura, y ha conseguido convertirse en canónico y central dentro de nuestro sistema literario (M. J. Olaziregi, 2011).

Hala baieztatzen zuen Maria do Cebreiro Rabadek ere antologia iberiaren testuinguruan ezarririk:

En comunidades culturales como el País Vasco, considerado como marco geopoetico, lo mismo que en Cataluña, la poesía funciona desde el siglo XIX como género depositario de los elementos de caracterización de la identidad nacional (2004: 326).

XX. mendeko euskal literaturaren bilakaera deskribatu duten historialari guztiek adierazi dute euskal literaturaren kanonean genero poetikoak zentraltasuna galdu duela, eta datari dagokionez ere bat datoz laurogeiko hamarkadaren hasieran kokatzean. Aipua gehiegi ez luzatzearen, aski izango genuke Iñaki Aldekoaren *Euskal Literaturaren Historia* irakurtzea, gertakariaren inguruko hausnarketa nondik norakoa den sumatzeko:

Hirurogeiko edo hirurogeta hamarreko hamarreko urteetako genero literarioak ospetsuena izatetik, poesiaren garrantzi soziala gainbeheran hasi zen laurogeiko hamarkadaren erdialdera. Laurogeita hamarreko hamarraldian, poesia-liburu on batek narratibako beste liburu kaskar batek baino oihartzun gutxiago du, guk hori gustuko izan ala ez. Hamarraldi horren hasieran inork ez zuen zalantzan jartzten poesiaren gailentasuna literaturaren Parnasoan, eta gure arteko irakaspen literarioak eraginkorra Bernardo Atxaga edo Joseba Sarrionandia bezalako poetena zen. Harrezkero, ordea, gauzak asko aldatu dira (2008: 335).

Aldekoak dioskunez, aldatu diren gauzen artean irakurleen atxikimendua beste generoetara aldatu izana da garrantzitsua, zeren, berez, idazlan kopurua ez da nabarmenki gutxitua. Bestalde, poesiaren transmisio modua zuzeneko saioetara aldatu denez, poeta eta musikagileen arteko kolaborazio

eta emanaldiek garrantzia hartu dute, eta CD-dun liburuen formatuak arrakasta bilatzen du berrikuntza teknikoan bidez.

Nolanahi ere, komeni da azpimarratzea generoen kanonikotasunaren aldakuntza hori ez dela bat batean gertatua, eta trantsizio aldi bat ere bizitu duen belaunaldi oso baten «sakrifizioa» eskatu duela zenbait kritikoren iritziz. Mende bukaerako euskal literaturaren historiari buruzko liburuen egileek zailtasunak izan dituzte 1985-2000 arteko idazleak sailkatu edo talde gisa multzokatzeko, hain zuzen neoabangoardiaren (1976-1986) aldia igaro zenetik eta «idazle berriak» (Harkaitz Cano eta Kirmen Uribe) arteko aldia deskribatzeko (Otaegi, L, 2012: 235-240).

Zehazki, Xabier Mendigurenek «63ko belaunaldia» izendatu zuen belau-naldiaz ari gara, partaide ziren idazle batzuek (F. Juaristi, K. Linazasoro) «belaunaldi galdua» deitu zutena; urrats bat harantzago joanez, I. Zaldua kritikoak «porrotaren belaunaldia» eta «belaunaldi ikusezina» izena eman zion, edota «tropela» ere bai (Zaldua, 2005a). Era batera edo bestera, literatura produkzio-multzo baten zailtasunak deskribatzen dituzte izen horiek. Aldekoak arestian iradoki bezala, garai horretako eleberrigile eta poetek, kalitatezko lanak idatzi arren, oso nekez lortzen dute lehen lerroan nabarmentzea. Eta horren arrazoi gisa, aipatzen da, batetik, aurreko hamarkadetakoa idazleen kanonizazioaren prozesuan «beranduegi» heldu izana, eta bestetik, mendearen amaieran idazle gazte iritsi berrien arrakastak «sandwich» eran harrapatuta geratu izana (Iban Zaldua, 2005b: 91).

Ikuspuntu sistemiko batetik, Trantsizioaren ondoren sorturiko baldintza berriek eraldatu egin zuten ofizialduriko hizkuntzetako literaturen egoera. Batetik, hedatze akademikoak irakurle berriak eta gazteak ekarri zizkion, baina bestetik, hizkuntza estandarra eta literatura produkzio homologagarriaren premia jarri zuen mahai gainean. Hala, geure literaturaren ezarpena errazteko, euskal sistema literarioak ere «egonkortze» eta «finkatze» kanonikoa eragin zuen, ordura arte garaturiko kultura literarioari balio sinboliko bat eratzikiz, gizartearen aurrean komunitatearen jabego kultural eta nazional bat aldarrikatzeko. Aldakuntza bertsuak ezagutu zituzten Galizia eta Kataluniako sistema literarioek ere eta zehaztasunez aztertu dituztenen artean aipa genezake Maria do Cebreiro Rabade irakaslea, *As antoloxías de*

poesía en Galicia e Cataluña liburuan (2004) haien arteko paralelotasunak aztertu dituelarik.

Trantsizioaren ondoko poesian, neoabangoardiaren eragina amaitutakoan (1975-1986), poetika ezberdinak garatuko dira aldi berean, aurreko belaunaldietan gertatu bezala poetika «apurtzaile» nagusi batek besteak ordezkatu gabe. Aldi hori deskribatzerakoan, baldintza berrietan narratibaren garapenak ezagututako abantailak jasotzen dituzte kritikoek. Besteak beste, Joseba Gabilondoren *Nazioaren hondarrak* (2006) liburua aipatu ahal izango genuke ikuspuntu honen garatzaile gisa, edota Maria Jose Olaziregi (2011), zeina honako ondorioetara heldu zen poesiak Pizkundean zehar eta Trantsiziora arte izaniko zentraltasunaren galera azaltzerakoan:

Es obvio que hemos pasado de una escritura que respondía al objetivo político de construir Nación hasta bien entrado el siglo XX, hasta casi la década de los años 1960 para ser mas precisos, a una escritura en euskara donde la elección de la lengua literaria no conlleva una opción política exclusivamente nacionalista.

Poesiaren generoaren zentraltasunaren arrazoiez hausnarketa egitean, Iratxe Retolazak aurreko adituek ez bezalako arrazoiak izan zitzakeela argudiatu zuen:

(...) conviene subrayar que la poesía ha sido en el sistema literario vasco el género con más prestigio, el género cumbre hasta finales del siglo XX. Este prestigio se lo debe a un conjunto de circunstancias y criterios, pero entre todos ellos destacan dos rasgos particulares de la tradición literaria vasca: la poesía ha sido durante siglos uno de los géneros más cultivados y más arraigados en la literatura oral y popular, y, además, las primeras tentativas de modernidad en la literatura vasca llegaron principalmente de la mano de poetas. Esta doble situación del género poético en el sistema literario vasco va a ser decisiva para entender el panorama de las antologías poéticas en nuestra literatura (2007-2008: 22).

Poesiaren zentraltasunaren arrazoiez eginiko hausnarketen ildoan, Retolazaren iradokizunek berretsi egiten dute Koldo Izagirreraren antologiaren sarreran aipaturiko argudio nagusia, hots, poesiagintza dela genero zentrala

XX. mendean, genero horretan abiatu direlako gure literaturan aurrerapauso guztiak. Euskal sistemaren kanonizazioari buruzko hausnarketan, euskal literaturaren sistemaren barne-eragileei erreparatzen diete K. Izagirrek eta I. Retolazak, autonomia bat aitortuz literaturari esparru soziopolitikoetatik. Lehenatasuna ematen die barne-eragile horiei dinamika propioa izan dezaketela iradokiz, sistema soziopolitikoaren inpronta bigarren mailan utziz.

Bi norabide historiografiko ezberdin horien aurrean, seinalatu behar genuke, beharbada genero poetikoaren kanonikotasunaren inguruko hausnarketak azterketa astitsuagoak eskatzen dituela. Barne eta kanpo eragileak integratuko dituen azterketa-eredu baten premia erakusten du gure iritziz, euskal sistema literarioaren autonomiak esplikatu ditzakeen fenomenoaren azterketa xeheagoak eginez, eta arlo soziopolitikoaren eraginaren dinamika doitu.

Bestalde, narratibaren eragile gisa faktore erabakigarritzat aipatzen dira, euskal narratibaren garapena erraztu zuten euskararen ofizialtzearen ondorioz sortutako irakurle gazteak eta alfabetaturiko irakurle helduak ugaltzea. Baina, ez da horregatik ahantzi behar genero poetikoaren prestigioa eta irakurleengan itsatsi zen irudiaren balio sinbolikoa eragile horiez gaindikoa dela. Horregatik, gudaurreko olerkariaren eredu kultural berritzailea bezala, gudaosteko obra arestiarraren inpaktu modernizatzailea aintzat hartu beharke lirerateke. Izan ere, gudaosteko 1950-1975 urteetako poesiagintzak, bere kalitatearen ondorioz, eredu legitimatzaile gisa jokatu zuen, gerora kantagintza berriaren fenomenoarekin batean, poesia eredu herrikoi nahiz kultuak integratzea lortu zuena eta jendarteratzeko eragiketa kulturean maila sakonagora jo zuena. Ildo honetan aipagarri izan daiteke azken urteetako literatura fenomeno adierazgarria izan den gertaera: Xabier Lete poetaren azken kantaldi eta errezitaldien harrera jendetsua, ia osoki egilearen figura publikoaren ondare sinbolikoak soilik esplikatu dezakeena⁴.

Mende osoko testuen antologia orokor gisa «testu errepresentatiboaren hautua» egiten duela dio Izagirrek, hartara, poetika baten, joera edo bila-

⁴ Ikus, besteak beste, Argia aldizkariak poetaren azken agerraldi eta kantaldiei buruz emaniko informazio bilduma: <http://www.argia.com/xabier-lete>

kaera baten norabide jakinik frogatzeko lanik hartu gabe. Horregatik, naturaltasunez dakartza gudaurreko eta ondoko egileen testuak, garbizaleenak eta euskara funtzionalarenak, herrikoiagoak eta kultuagoak, kontserbado-reak edota progresistak, ustez eta beti literaturaren berezko balio irizpide bati leial zaiola sinetsiz. Horretaz gain, Santi Onaindia bezalaxe, irakurle euskaldunentzat ari da Izagirreraren antologia, eta horregatik ez ditu barneratzen itzulitako antologietan sumatzen diren betebeharrak homologagarriak edo mendebalde osoko poesiaren ibilbidea deskribatzeko erabiltzen diren irizpide kronologiko edo historiografikoekin bat egin beharrak. Iratxe Retolazak ere antologiei buruzko bere artikulua amaieran dioen moduan, antologia itzuliek bestelako irizpideei lotzen zaizkie:

De todas las antologías que he mencionado, las dos que fundamentan su selección de autores y poemas, y que ofrecen un extenso prólogo con una lectura personal de la situación y evolución de la poesía vasca, son las antologías de Iñaki Aldekoa (1993) y Jon Kortazar (2006). (...), estas dos antologías son bilingües (euskara-español), y es precisamente por eso mismo por lo que se ofrecen esos extensos prólogos como apoyo y contextualización de los poemas que en ellas se presentan. Por tanto, atendiendo a este objetivo, se aprecia claramente ese deseo (o/y obsesión) de demostrar que la literatura vasca se puede homologar a las corrientes europeas con más renombre, y (de)mostrar esa supuesta evolución natural de la literatura vasca, como un sistema literario homologable y saludable (2007-2008: 24).

Hari beretik baina bestelako espresioez adierazi du berriki Joseba Gabi-londok bere iritzia *Naiz* egunkarian (2014-02-22). *Before Babel: For a Cultural History of Basque Literatures* (2014) liburuaren edukiaz hitz egiteko Joxean Agirreraren galderei erantzun zien euskal literaturaren normaltasuna eta modernotasunaren itxuraren atzean gordetzen diren interesak agerian jarri:

(J. Agirre) «Erakunde ofizialen inguruan garatu den kritikari erreferentzia eginez, hitz fetitxe batzuk salatzen dituzu, «normalizazioa» eta «modernitate», esate baterako. Argitu iezaguzu salaketa horren mamia zein den».

(J. Gabilondo) «Ez garela normalak. Eta kalean hau irakurtzen duen edozein euskaldunek momentuan emango dit arrazoia. Normalak eta modernoak garela, hori politikoei eta instituzio politikoetako «kudeatzaileei» interesatzen zaien narratiba da. Normalizazioarena, lehenaldia atzean utzi dezakegun, ahantz dezakegun fantasia nazionalista proespainiarra da».

Aipaturiko iritziak bilduz, ondoriozta genezake itzulitako antologiaren ordenamendu irizpideak askotarikoak izan daitezkeela eta, sarritan, deskribatzen den euskal literaturaren beraren barne dinamikari baino gehiago obeditzen dietela editorialaren eskabide zehatzei, hots, antologiaren egitasmoa abiarazten duten editorialeko hizkuntzako literaturaren paradigmei. Ildo honetatik, XX. mendeko euskal poesiaren testurik errepresentatiboena aurkeztzen dituzten antologia itzuli gehienak gudaostetik abiatzen direla erreparatu dugu. Hots, homologagarria, modernoa edo normalizat hartzen den literaturaren abiapuntua ordutik honako balitz moduan. Aldiz, olerkarien hizkuntza eredu garbizalea eta haien pentsamendu kristau eta taxu klasiko edota sinbolista aski anormalak suertatzen dira Europako mugimendu abangoardiazaleen sasoiaren sortuak izateko. Horrek zaildu egiten die antologoei euskarazko aurreko poesiaren ibilbidea ezagutzen ez duenari olerkarien poesian mamitzen den proiektu handinahiaren balioa hitz gutxitan argitu ahal izatea, euskal literaturaren barne-dinamika baten fruitu den abangoardismo *sui generis* bat taxutu zutelako. Horregatik, euskal poesiaren ibilbidean funtsezko izanik ere, antologietatik at utzi izan dituen irizpidea ez da desegokia, baina bai dinamika exogeno baten arabera taxutua, Gabilondok aipatzen zuen euskal literaturaren normaltasunari eta modernitate homologagarriari kontzesioa eginez.

Izan ere, bestalde, euskararen estandar literarioaren bilaketa etengabearen oinazeaz korobilkatua dago euskal poesiaren ibilbidea. Bertsolaritzaren hizkera eta eredu estilistikoetatik abiaturik, XIX. mendearen erdialdean gero eta hizkera landuago eta forma literario elaboratuagoen gailurrerantz egin zuen, Errepublikako belaunaldiak gaina eman ziolarik. Gudaosteko ordu ilunetan eredu bertsozaleak eta olerkariak elkarren ondoan bizirik iraun zuten, hirurogeiko hamarkadara arte. Euskal literaturaren epe hori hizkuntzaren estandarizazio prozesuaren gatazkak markatu zuen eta, ondorioz, 1950-1975 arteko Juan San Martinen eta Ibon Sarasolaren antologiak

testu hautuak nabarmenki hizkuntz eredu batutik hurbil zeuden idazle ikasien aldekoak izan ziren.

Euskara batua, kultur hizkuntzaren molde bakartzat eta literatura jasoa- ren adierazpide eredugarri gisa finkatu zen aroaren antologia izan zen Ibon Sarasolak osatu zuena, eta testuen hautapenak frogatu edo erakutsi egin zuen hobespen hori⁵. Ondorioz, begi bistan geratu zen olerkarien poetikaren ondorengo testuak deserosoak zirela euskal poesia modernoa parametro «normal»en arabera aurkezteko, izan ere, batua ez zen hizkuntz eredu garbizalean eginiko literatura landuaren posibilitatearen froga ziren, eta ondorioz, neutralizatu beharreko lehiakide prestigiotsuak.

Ondoko pasartean Iratxe Retolazak iradokitzen duen bezala, 80ko hamarkadatik aurrera idatziriko euskal literaturaren historia guzietan, literaturaren corpusa hautatzeko irizpide nagusi bat izan da euskara batua:

Sarasolaren ustez, euskara batuaren kontrakoez ez dute nahi euskara kultur hizkuntza bilakatzerik. Baieztapen horren atzean herri-literaturaren inguruko ikuskerarik ere biltzen da. Izan ere, Sarasolak kultur maila aitortzen dio euskara batuan sorturiko diskurtso literarioari, baina, zalantzan jartzen du eredu batu horretatik kanpo sorturiko testuen kultur maila (eta bide batez literariotasuna) (2010b, 972).

Trantsizio ondoko literaturaren historiei buruz esandakoa hirurogeita hamarrek hamarkadara estrapola daiteke. Berez, literaturaren testuen balioaren epaietan hizkuntza ereduari loturiko irizpidearen garrantzia baita, zalantzarik gabe, XX. mendeko euskal poesia modernoaren kanonizazioan indar gehienez jokatu duen bektorea. Ondorioz, iradoki genezake euskal literaturaren sisteman jokatzeko duten balio-irizpideak oso loturik egon direla hizkuntzaren egoera soziolinguistikoari, bai gizarte mailan bizi duen egoera diglosikoaren inperatiboari, eta bai estandarizazio prozesu berankorren gatazkari.

Balitzeko esparru literarioaren autonomia eta barne dinamikaren higikerak soilik argitu ditzake etorkizuneko euskal historiografiaren bideak, ahozko

⁵ Euskaltzaindiaren II. Historiografia jardunaldietan Jon Kortazarrek adierazi zuenez, Juan San Martinen *Uhin berria* (1969) zenbait idazleri eskatu zitzaizkien testu multzoa izan zen.

eta idatzizko literaturaren inguruko balio-irizpideetan aurrejuzguan auzitan jarriz, eta hizkuntzaren egoera soziolinguistikoak izandako eraginaren argitan berraztertuz.

Bibliografia

«AITZOL» ARIZTIMUÑO, J., 1931, «La muerte del euskera o los profetas de mal agüero» in *El día*, 7-27 azaroa, 1931. Berrargitaratua: Jose Ariztimuño «Aitzol», 1988, *Idazlan Guztiak. Obras Completas*, Donostia: Erein, 335-381.

ALDEKOA, I., 1991, *Una antología de la Poesía Vasca. Euskal poesiaren antologia*, Madrid: Visor.

AMENABAR, J., 1983, *Euskal poesia kultoaren bilduma (1880-1963)*, Donostia: Elkar.

ARANBARRI, I. / IZAGIRRE, Koldo, 1997, «Batxi, idazle ezezaguna» in *Hau mundu arrano hau*, J.B. Bilbao Batxi, Donostia: Susa.

IZAGIRRE, K.; MENDIGUREN, X., 1988, *Euskal literaturaren antologia*, Donostia: Elkar.

ARBELBIDE, X., 1999, «Piarres Lafitte», *Bidegileak bilduma*, Gasteiz: Eusko Jaur-larritza.

ARISTIMUNHO, F., 2009, *Poesia Basca- das origens à Guerra Civil*. Sao Paulo: Hedra.

ASKOREN ARTEAN, 2011, *Desira desordenatuak*, Donostia: Elkar.

———, 2009, *Desira, Plazer*, Donostia: Txalaparta.

ATXAGA, B., 2011, «El imposible vencido» in Andres-Suarez, Irene, Rivas, A., 2011, *Bernardo Atxaga*, Madrid: Arco.

BARNATAN, M. R., 1970, *Antología de la beat generation*, Barcelona: Plaza y Janes.

BERGLES, C., 2008, *Branil bomocetovo hiso. Antologija moderne baskovske poezije*, Ljubljana: Aleph.

BIJUESCA, J., 2010a, «Literatura eta mezenasgoa XVI. eta XVII. mendeetako Euskal Herri Penintsularrean: Mikoletaren «Vuestra Merced»-en aitzakiaz», *Oihe-*

nart, 2010, 25, 7-40. Online bertsioa <http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/literatura/25/25007040.pdf> [2014-07-24]

———, 2010b, «Praktika literarioaren esparru sozialak eta XVIII. mendeko euskal literatura penintsularra: *Naissance de l'écrivain*», *Euskera*, 2010, 55,2., 877-914. Online bertsioa <http://www.euskaltzaindia.net/dok/euskera/75387.pdf> [2014-07-24]

GABILONDO, J., 2006, «Kanonaren sorrera euskal literaturan» in *Nazioaren hondarrak: Euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*, Bilbo: EHU-UPV, 63-89.

———, 2014, Elkarrizketa : «Egun euskal literatura postnazionalaren triangeluaren ertzak Maialen Lujanbio, Toti Martinez de Lezea eta Ramon Saizarbitoria dira», *Naiz* egunkarian, «Gaur8» atalean (2014-02-22), Online bertsioa: <http://www.gaur8.info/edukiak/20140222/448420/Joseba-Gabilondo-Egun-euskal-literatura-postnazionalaren-triangeluaren-ertzak-Maialen-Lujanbio-Toti-Martinez-Lezea-eta-Ramon-Saizarbitoria-dira> [2014-07-24]

GABUNIA, S., STURUA, N., 1991, *Euskal poesiaren antologia. Baskuri poeziis antologia*, Tblisi: Metsniereba.

GONZÁLEZ DE LANGARICA, P, GARTZIA TRUJILLO, S., 2010, *Ahotsa, hitzak, hizkuntzak. Voz, palabras, lenguas. Voix, mots, langues. Voice, words, languages*. Bilbo: Euskaltzaindia.

GUILLEN, C., 1985, *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada*. Barcelona: Editorial Crítica.

IBIÑAGABEITIA, A., 1955, «Milla euskal olerki eder», in *Euzko Gogoia*, 1955, II-beltza-Otsaila, 1-2., 31. On-line, www.ibiñagabeitia/

IZAGIRRE, K., MENDIGUREN, X., 1998, *Euskal literaturaren antologia*, Donostia: Elkar.

KORTAZAR, J., 1984, *Reduccions*. Revista de poesia, nº 22, Barcelona.

———, 2000, *A ponte das palabras. Poesia vasca 1990-2000*, Pontevedra: Letras de Cal.

———, 2006, *Montañas en la niebla. Poesia Vasca de los años 90*, Barcelona: DVD poesia.

LAFITTE, J., 1942, *Le basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*, Bayonne: Librairie «Le Livre», Aintzina bilduma.

LAKARRA, J., URGELL, B. eta BIGURI, K, 1983, *Euskal baladak azterketa eta antologia*, Donostia: Hordago.

LEKUONA, J. M., 1989, «Aita Santi Onaindiaren olerkigintza» in Onaindia, S., *Olerki guztien bilduma*. Larrea: Karmel. XI-XXVI.

LIZARDI, J., «Olermen-irakite» (*Euzkadi*, 1930-07-1) in Otaegi, M. L., *Xabier Lizardi. Kazetari-lanak*, Donostia: Erein, 309-311 or.

MANGUEL, A., 1988, *Una historia de la lectura*, Barcelona: Lumen.

MANTEROLA, J., 1880, *Cancionero Basco*, Donostia: Baroja imp. (Edizio faksimilea, 2011).

OLAZIREGI, M. J., 2011, «Narrativa» in *Euskal Literaturaren Historia. XX mendea*. <http://www.basqueliterature.com/basque/historia/hogeimende/narratiba>[Azken ikustaldia, 2014-VII-24]

———, 2007, *Six Basque Poets*, London: Arc.

ONAINDIA, S., 1954, *Milla euskal olerki eder*, Itxaropena, Zarautz.

———, 1975, *Euskarazko 100 maitasun olerkirik hoberenak/ Las cien mejores poesías de Amor de la Lengua Vasca*, Bilbo: Editorial La gran enciclopedia vasca.

———, 1990, *Euskal literatura*, VI alea. Online kontsultatua. <http://zubitegia.armiarma.com/?p=ona-310> [2014—08-06]

OTAEGI, L., 2012, «Modern basque Poetry» (2012:235-240) in Olaziregi, Maria Jose, *Basque Literary History*, Nevada, USA: Center for basque Studies, Univ, Reno, 235-240.

PALACIOS, M. (ed.), 2012, *Forked Tongues: Galician, Basque and Catalan Women's Poetry in Translations by Irish Writers*, Dublin: Shearsman Books.

PALENQUE, M., 2004, «Historia, antología, poesía: la poesía española del siglo XX en las antologías generales (1908-1941) in Leonardo Romero Tobar *Historia literaria/Historia de la literatura*, Prensas Universitarias de Zaragoza, 312-347.

POZUELO YVANCOS, José María; VICENTE, Francisco (eds.), 1996, *Mundos de ficción*. Actas del VI Congreso Internacional de la A.E.S. Murcia, Universidad.

RABADE, M. C., 2004, *As antoloxías de poesía en Galicia e Cataluña*, Universidade de Santiago de Compostela, 2004.

———, 2004, «Las antologías de mujeres en la poesía catalana (1975-2001)», in *Lectora. Revista de Dones i Textualitat*: 10, 325-336.

RETOLAZA, I., 2010a, «Canones y contra canones». *El discurso no lírico en la poesía contemporánea: espacios, sujetos, hibridación enunciativa, medianidad*, Madrid: Ministerio de Ciencia e Innovación, 225-248.

———, 2010b, «Literatura herrikoia, herri-literatura, herri-idazleak: herrikotasun kontzeptuez zenbait gogoeta» in Toledo, Ana (ed.), *I Historiografia Jardunaldiak. Euskera*. 2010, 55, 2. 953-976. Bilbo, 953-976.

SAN MARTIN, J., 1969, *Uhin berri*, Bilbo: SGEP.

SARASOLA, I., 1973, *Gerraondoko euskal poesiaren antologia. 1945-1964*, Donostia: Lur.

SODUPE, P., 2011, *50eko hamarkadako euskal literatura*, Donostia: Utriusque Vasconiae.

SPIVAK, G., 1994, «Can the Subaltern Speak?» in Patrick Williams/Laura Chrisman (ed.), *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*, New York: Harvester/Wheatsheaf, 66-111.

TORREALDAI, J. M., 1977, *Euskal idazleak gaur*, Donostia: Jakin.

———, 1997, *Euskal kultura gaur*, Donostia: Jakin.

UGALDE, M. 1970, «Uhin berri», Juan San Martin Martin», *Zeruko Argia*, 1970-01-25.

URKIZU, Patri, 1985, *Eros, eros...*, Donostia: Baroja.

———, 2013, *Poesia Vasca. Antologia bilingue*, Madrid: UNED.

VAN DIJK, T., 1999, *Ideologia, Una aproximación multidisciplinaria*, Barcelona: Gedisa.

ZALDUA, I. (ed.), 2005a, *Poetikak & Poemak*, Donostia: Erein.

———, 2005b, «Sandwich-aren sindromea edo Tropela delakoa azaltzeko aha-lerin bat» in Apalategi, U., *Belaunaldi literarioak auxitan*, Utriusque Vasconiae, Donostia, 91-118.